พระณรงค์เดชะ ยกเข้าตีบรรจบกัน ถ้าช้าเห็นจะเสียท่วงทีแก่เจ้าเวียงจันทร์ ข้าพเจ้ากรมการบอกมาให้ทราบ ณ วันศุกรเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ปีจออัฐศก

ข้าพเจ้าขุนไอฐ เมืองนครราชสีมา ให้การว่า ณ วันเดือน ๓ แรม ๕ ค่ำ เจ้าราชวงศ์ลงมาตั้งอยู่ทะเลสอ แล้วเข้าไปเบิกข้าวในเมืองนครราชสีมา คน ๓๕๐๐ คน ณ วันเดือน ๓ แรม ๖ ค่ำ เพลาเช้า ยกจากทะเลสอลงมาทางดงพญาไฟ ครั้น ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ เจ้าอนุเวียงจันทร์ยกลงมาตั้งค่ายอยู่ศีรษะทะเลข้างตะวันออก ประมาณคน ๗๐๐๐ เศษ พญายกกระบัตร หลวงเมือง หลวงนา หลวงสำรวจ หลวงนรา พากันออกไปหาเจ้าอนุเวียงจันทร์ แล้วเจ้าเวียงจันทร์ว่าจะเข้ากับเราหรือไม่เข้า ถ้าไม่ยอมเข้าจะฆ่าเสีย พญายกกระบัตร หลวงเมือง หลวงนา กรมการก็รับว่าจะเข้าด้วยเจ้าเวียงจันทร์ ณ วันเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ให้ต้อนครัวออกจากเมืองให้สิ้นเชิง ถ้าผู้ใดขัดขืนอยู่จะฆ่าเสีย แล้วอนุให้ลาวประมาณ ๒๐๐ คน ถำกับเข้าไปกวาดครัวกับพญายกกระบัตรกรมการ ครั้น ณ วันเดือน ๓ แรม ๑๑ ค่ำ ข้าพเจ้าพาครัวออกจากเมืองมาตั้งอยู่บ้านหมื่นไวย แล้วเลื่อนมาตั้งอยู่บ้านปราสาทแขวงเมืองพิมาย ทางไกลเมืองนครราชสีมาวันหนึ่ง เป็นครัวชายสกรรจ์ประมาณ ๘๐๐๐ ชายหญิงใหญ่น้อยประมาณหมื่นเศษ ณ วันเดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ พญา

ปลัดมาแต่บ้านจงกันถึงบ้านปราสาท พญาปลัดบอกข้าพเจ้าว่าเข้าไปหาเจ้าอนุ ๆ บอกว่า ครอบครัวไปเมืองเวียงจันทร์สิ้นแล้ว ตาตามไปเถิด แล้วพญาปลัดให้หาพระพล พญายกกระบัตร มาจากบ้านบึงพญายกกระบัตร พระณรงค์เดชะ หลวงเมือง หลวงนา หลวงนราปลัดพิมาย ปรึกษาพร้อมกันว่ารวบรวมครัวไว้แล้วจึงฆ่าลาวเวียงจันทร์ซึ่งกำกับครัวประมาณ ๒๐๐ เศษ แล้วเลื่อนครัวมาอยู่บ้านสำริด แล้วว่าแต่กำลังผู้ชาย ถ้าอนุยกมาได้ชิงครอบครัวเรา ก็จะออกสู้รบกับลาวให้สิ้นฝีมือ อยู่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ อนุให้ลาวยกมาประมาณพันเศษ ห่างกันประมาณ ๓๐ — ๔๐ เส้น จะเข้าชิงเอาครัว พญาปลัดกรมการกับครัวชายสกรรจ์ ๔๐๐๐ ก็ยกออกสู้รบกับลาวฆ่าลาวตายประมาณ ๗๐๐ — ๘๐๐ ได้หอกดาบเครื่องศัสตราวุธของลาว ครั้น ณ วันเดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ อนุให้สุทธิสารคุมคน ๕๐๐๐ ยกออกมาถึงลำเชิงไกร พอเพลาค่ำลาวก็หยุดทำสนามเพลาะรุกเข้ามาครั้นรุ่ง ณ วันเดือน ๔ แรม ๙ ค่ำเพลาเช้าตรู่ พญาปลัด พญายกกระบัตร กรมการ ต่างคนต่างยิงปืนคนละนัด พวกครัวก็เข้าฟันแทง ข้างพระสงฆ์เณรเณรผู้หญิงในครัว หนุนโห่ร้องไล่ลาวแตก ไม่ผินหน้าสู้พวกครัว ซ้ำเติมฆ่าฟันทุบตีแต่เพลาเช้าจนเพลาบ่าย ๕ โมงจนกระทั่งบ้านบัว ลาวตายประมาณ ๒๐๐๐ คน ที่เหลือตายไม่เห็นเข้าไปทางเมืองนครราชสีมา หนีไปทางเมืองเวียงจันทร์ พญาปลัด

พญายกกระบัตร กรมการ บอกข้าพเจ้าว่า สุทธิสารลงจากม้า พวกครัวแทงตาย ข้าพเจ้าได้เห็นแต่ปืนเครื่องทองลูกประคำทอง แล้วจับเป็นได้ ๕ คน เมื่อรบกันอยู่นั้นพวกครัวสงสัยกันด้วยคาดพุงผ้าขาวแทงตายคนหนึ่ง พญาปลัดถามลาวว่ามึงมาทำไม ลาวว่าอนุให้มาฆ่าครัวผู้ชายเสีย แล้วจะกวาดแต่ผู้หญิงไปเวียงจันทร์ พญาปลัดถามว่า คนอยู่ในค่ายอนุเท่าไร ลาวบอกว่าคนรักษาค่ายอยู่ประมาณ ๓๐๐๐ เศษ พญาปลัดถามว่า อนุจะกลับไปเมืองหรือ ๆ จะคิดรบพุ่งต่อไป ลาวบอกว่า อนุไม่ไปเมืองเวียงจันทร์แล้ว จะเอาเมืองโคราชเป็นโลง แล้วพญาปลัดสั่งให้นายอิน บ่าวข้าพเจ้า เอาลาว ๕ คนไปฆ่าเสีย ครั้น ณ วันเดือน ๔ แรม ๑๐ ค่ำ อุปราชให้ลาว ๕ คนถือหนังสือมาถึงเจ้าเวียงจันทร์ มาทางบ้านสำริดที่ครัวอยู่ หลวงปลัดเมืองพิมายจับลาว ๕ คนฆ่าเสีย ได้หนังสือในถุงย่ามลาว ในหนังสืออุปราชนั้นว่ามาถึงเจ้าเวียงจันทร์ว่า เกณฑ์ได้ช้าง ๑๕๐ ช้าง มารับครัวไปเมืองเวียงจันทร์ ครั้น ณ วันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ ลาวขี่ช้างมาถึงบ้านสำริด ๗๐ ช้าง คนขี่ช้างมาช้างละ ๒ — ๓ คนบ้าง พวกครัวฆ่าลาวตาย ๗๐ คน ที่เหลืออยู่ลาวโดดช้างหนีไป ๓๐ เศษ พวกครัวจับได้ช้าง ๖๐ ช้าง ณ วันเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ พญาปลัด พญายกกระบัตร กรมการ จะเข้าตีค่ายอนุ เกรงอุปราช ป่าสัก จะยกมาตีครัว จึงยกครัวเข้าไปถึงบ้านเปละปลอ ทางใกล้เมืองโคราช

เช้าจนเที่ยง แล้วพญาปลัดกรมการจึ่งทำหนังสือบอกให้ข้าพเจ้าถือลง มาทางสำริด พบนายอยู่ นายชู บ่าวเจ้าพญาโคราช ข้าพเจ้าถามว่า เจ้าพญาโคราชอยู่แห่งใด นายอยู่ นายชู บอกว่าอยู่บางระแนะ มี คนอยู่ ๑๐๐๐ ครั้นอยู่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ พญาไกรสงคราม เมืองขุขัน ยกทัพมา ๕๐๐๐ เศษ รบกันกับเจ้าพญาโคราช ๆ เห็นจะ ต้านทานมิได้ ถอยไปถึงเมืองสวายจิต แลเจ้าพญาโคราชจะเอา ครอบครัวไปฝากพญาอภัยภูเบศรเมืองบัตบองไว้ แล้วว่าเจ้าพญา โคราชจึ่งจะลงไป ณ กรุงเทพ ฯ นายอยู่ นายชู ว่า เจ้าพญาโคราช ไม่กลับไปเมืองโคราชแล้ว ข้าพเจ้ามาถึงบ้านมะเริ่งที่ครัวขุนพลอยู่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๑๓ ค่ำ ข้าพเจ้าพูดกับขุนพลตามในหนังสือบอก พญาปลัด ขุนพลจึ่งให้ขุนแก้วสิงหราชา ขุนอาจรักษา ไพร่ ๓ คน ขี่ม้าถือหนังสือไปถึงพญาปลัด พญายกกระบัตร กรมการ ว่าจะยก เข้าตีเจ้าเวียงจันทร์วันไร ขุนพลจะได้ยกบรรจบตีเจ้าเวียงจันทร์ด้วยกัน ขุนแก้วสิงหราชา ขุนอาจรักษา ถือหนังสือขึ้นไป ข้าพเจ้าลงมาแจ้ง ราชการถึงค่ายหลวง ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีกุนนพศก สิ้นคำ ให้การข้าพเจ้าแต่เท่านี้.

คัดบอกในรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๑๘๙

วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีกุนนพศก• พญาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่าบอกลงมาว่า พระเสนาพิพิธ เป็นผู้ช่วยราชการกรุงเก่า พานายช้าง มหาดเล็ก ซึ่งถือหนังสือบอกพญาสมบัติบาลกับนายจำรงนั้นนำขึ้นไปเฝ้าต้นเกล้า ฯ กรมพระราชวังบวร ฯ ณ ค่ายขอนขว้าง กลับลงมาได้ความว่า ขุนพลให้หนังสือไปถึงค่ายเวียงจันทร์ว่า อ้ายเคอะมาหลงเซอะกวาดครัวโคราชอยู่ พวกเมืองเชียงใหม่เขายกไปกวาดครัวเมืองเวียงจันทร์ไปสิ้นแล้ว ทัพเมืองเวียงจันทร์ตื่นกัน เลิกกลับไปจากโคราชแต่ ณ วันเดือน ๔ แรม ๑๔ ค่ำแล้ว ทิ้งข้าวของช้างม้าเสียเป็นอันมาก กำหนดต้นเกล้า ฯ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล จะได้ยกจากขอนขว้างขึ้นไปเมืองโคราช ณ วันเดือน ๕ ขึ้น ๙ ค่ำเป็นแน่แล้ว

ณ วันศุกรเดือน ๕ ขึ้น ๑๐ ค่ำปีกุนนพศก หลวงศรีหัสเดช ถือหนังสือบอกเจ้าพญาพระคลัง ส่งตัวนายเกษ ทนายเจ้าพญานครราชสีมา กับหนังสือเจ้าพญาโคราช เวรมหาดไทย ๒ พญาราชนิกุล ๑ (รวม) ๓ ต้นหนังสือพญาปลัดเถิงเจ้าพญาโคราช ๑ ตราพระราชสีห์เจ้าพญาโคราชทำปลอม ๑ หนังสืออุปราช ราชวงศ์ สุทธิสาร มีไปถึงกัน ๗ หนังสือพญาไกร เมืองชุชัน ถึงเมืองเวียงจันทร์ ๑ หนังสือ

• ปีกุนนพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๐

หลวงปลัดเมืองสุรินทร์ไปถึงเมืองสุวรรณภูมิ ๑ (รวม) ๑๔ ขุนช้าน สงคราม เมืองบัตบอง เจ้าพญาพระคลัง พญาบำเรอภักดิ (รวม) ๒ กับหนังสือพญามุมถึงพระพิพิชวาที่ ๑ (รวม) ๓ (รวมทั้งสิ้น) ๑๗ (คือ)

หนังสือเจ้าพญาโคราชมาถึงพญาราชนิกุล เวรมหาดไทย ด้วยเจ้าพญาโคราชถอยลงมาอยู่หนองปรือ ลาวเมืองเวียงจันทร์ ส่วยเขมรเมืองขุขัน ยกมาล้อมพญาพิมายไว้ เจ้าพญาโคราชตีลาว, ส่วย แตก ฆ่าลาวฆ่าส่วยตาย ๔๐ คน แล้วถอยมาตั้งอยู่สวายจิต ข้าพเจ้าแต่งให้ผู้มีชื่อไปสืบที่หนองปรือ กลับมาแจ้งความว่า กองทัพลาวกองทัพส่วยพวกบ่าดง ยกมาตั้งอยู่หนองปรือ คน ๓๐๐๐ ยกติดตามเจ้าพญาโคราชมา ครั้นจะตั้งอยู่ที่สวายจิต กำลังน้อย จึงถอยลงมาหากองทัพ ณ เมืองปราจิน

พญาปลัดบอกมาถึงเจ้าพญาโคราชว่า ได้ยกออกไปจากค่ายเจ้าเวียงจันทร์ไปตามครัว ทันครัว ณ บ้านลุมเขา ณ วันเดือน ๔ แรม ๓ ค่ำ พญาปลัดได้ประชุมครัว ณ บ้านปราสาท ณ วันเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ พญายกกระบัตร หลวงเมือง หลวงปลัดพิมาย มาหาพญาปลัด ณ บ้านปราสาท พระณรงค์เดชะ หลวงวัง หลวงนา หลวงปลัดพิมาย ขุนอินท์สุภา กำนันพันทนายบ้านทั้งปวงชุมนุมครัว ได้เลกสกรรจ์ ๘๐๐๐ ยกถอยมาตั้งอยู่ ณ ทุ่งบ้านสำริด แล้วให้จับ

ตาวกองทัพซึ่งคุมครัวฆ่าเสีย ๔๐ คน พญาปลัด พญายกกระบัตร กรมการ พร้อมกันเห็นกำลังพอจะสู้ทัพเวียงจันทร์ได้ จึงตั้งมั่นอยู่ ณ บ้านทุ่งสำริด ถ้าเจ้าพญาโคราชรู้หนังสือนี้แล้ว ให้เร่งยกไปทั้งกลางวันกลางคืน ให้ถึงบ้านสำริดโดยเร็ว จะได้เข้าตีทัพเจ้าเวียงจันทร์

ตราพระราชสีห์เจ้าพญาโคราชทำปลอมนั้น มีไปถึงเจ้าเมืองศรีสะเกษ เจ้าเมืองสุรินทร์ เจ้าเมืองสังขะ ว่าลาวแขวงตะวันออกทางใต้ ทางเหนือ กับพญาไกร คิดกบฏ ให้พญาสังขะเป็นแม่ทัพใหญ่ คุมกองทัพเมืองป่าดงตีทัพลาวพญาไกร เจ้าพญาโคราช พญารามกำแหง ยังคอยกองทัพหลวงอยู่ แล้วให้เจ้าเมืองศรีสะเกษ เจ้าเมืองสุรินทร์ กรมการ ฟังบังคับบัญชาพญาสังขะแม่ทัพ แล้วให้พญาสังขะเจ้าเมืองศรีสะเกษ พระสุรินทร์กรมการ ยกไปตีทัพเมืองป่าดงตีทัพลาวพญาไกรป่าดงให้แตกยับเยินให้จงได้

หนังสือพญาไกรเมืองขุขันไปถึงอุปราชเมืองเวียงจันทร์ว่า ได้ยกไปเฝ้าเจ้าเวียงจันทร์ ณ เมืองโคราช มาถึงบ้านเก่า พบนายแสงมหาดเล็ก เพี้ยเมืองแพน บอกว่า มีหนังสือรับสั่งเจ้าเวียงจันทร์ให้ไปตามตัวเจ้าพญาโคราช พญาไกรก็ไปตามด้วย ไปถึงบ้านระลือแขวงเมืองสุรินทร์ นายแสงบอกว่าไปถึงตะลุง ให้นายแสงพาไป หาทันเจ้าพญาโคราชไม่ เจ้าพญาโคราชให้ขุนภักดีเชิญตรามาสามฉบบ พญาไกรได้ส่งให้พระสุรินทร์ฉบับหนึ่ง เอาไปให้เจ้าเวียงจันทร์ฉบับหนึ่ง

ได้มอบตัวหลวงศรีเสนาให้นายแสงพาไปหาเจ้าเวียงจันทร์ พญาไกร กับพระสะเทือน หลวงปลัดเมืองสุรินทร์ คุมไพร่พันเศษยกไปตามเจ้าพญาโคราช ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ

หนังสืออุปราช ราชวงศ์ เมืองเวียงจันทร์นั้น มีไปถึงพญาไกร เมืองขุขันธ์ ให้แต่งคนไปก้าวสกัด อย่าให้เจ้าพญาโคราชเล็ดลอดหนีไปได้

คัดบอกในรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑๑ ค. จ.ศ. ๑๑๘๙

สมุดไทยดำเส้นดินสอขาว

ครั้น ณ วันเดือน ๕ แรม ๑๑ ค่ำ เพยอำมาตย์มนตรีให้ขุนนาดภักดีพาท้าวบุญจัน บุตรเจ้าเมืองเหมราช มาหาพญาราชสุภาวดี ณ เมืองพุทไธสง แจ้งความว่า เจ้าโถงให้ราชวงศ์, ท้าวบุญจัน, เจ้าฝ้าย คุมไพร่ ๗๐๐ คนอยู่รักษาเมืองสุวรรณภูมิ แต่เจ้าป่าสัก เจ้าโถง ตั้งอยู่บ้านส้มป่อยคนประมาณ ๕ พัน ๖ พัน เจ้าอุปราชตั้งอยู่เมืองร้อยเอ็ดคนประมาณพันเศษ แล้วเจ้าป่าสักให้ฆ่าพญาไกรสงครามเมืองขุขันธ์เสีย พญาราชสุภาวดีนายทัพนายกองพร้อมกันให้ท้าวบุญจันขึ้นไปชักชวนพวกพ้องไพร่พลเข้ากองทัพ รีบขึ้นไปตีเจ้าอุปราช เจ้าป่าสัก เจ้าโถง ฝ่ายเจ้าพญาโคราชมาเฝ้าทูลละออง ฯ กราบถวาย

บังคมทูลว่า พญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ มีหนังสือมาถึงเจ้าพญาโคราชฉบับหนึ่งว่า เจ้าอนุเวียงจันทร์ เจ้านำสัก เป็นกบฏต่อสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ยกมาเผาบ้านเมืองกวาดครอบครัวไป ครั้งนี้ พญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ พาครอบครัวหนีไปอยู่ ณ เชิงเขา รวบรวมชายฉกรรจ์ไว้ได้เป็นคนเมืองสังขะ ๑๓๐๐ คน เมืองสุรินทร์ ๑๕๐๐ คน เข้ากัน ๒๘๐๐ คน สรรพไปด้วยเครื่องศัสตราวุธเตรียมไว้คอยเจ้าพญาโคราชอยู่ ถ้าเจ้าพญาโคราชยกทัพไปถึงเมื่อใด พญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ จะยกบรรจบทัพเจ้าพญาโคราชๆ มีหนังสือไปถึงพญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ว่า เจ้าพญาโคราชเข้ามาเฝ้าทูลละออง ฯ ณ เมืองโคราชก่อน ให้พญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ จัดแจงไพร่พลเสบียงอาหารในเมืองป่าดงไว้ ให้จงมาก ถ้าเจ้าพญาโคราชยกทัพกลับมาเมื่อใด ให้พญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ ยกเข้าบรรจบทัพเจ้าพญาโคราชไปตีเมืองนำสัก แล้วจะได้เลยไปตีเมืองเวียงจันทร์ เจ้าพญาโคราชได้บอกราชการลงมาทางเมืองประจิมแต่ก่อนแล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการทางหัวเมืองลาวเขมรฝ่ายตะวันออกนี้ คงจะกลับใจเป็นของเราอยู่ จะต้องคิดกระทำถึง ๒ ทาง ทัพพญาราชสุภาวดีก็ยกขึ้นไปเมืองสุวรรณภูมิเบียวขึ้นไปแต่ทัพเดียว ครั้นจะให้เจ้าพญาโคราชมาเข้ากระบวนทัพขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทร์ตามบอกลงมาแต่ก่อน

เต่า เจ้าพญาโคราชได้มีหนังสือไปชักชวนเกลี้ยกล่อมพญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ ให้เตรียมชายฉกรรจ์ไว้เป็นกำลังแล้ว ให้พญารามคำแหง พญาจันตบูน พญาราชนิกุล พญารองเมือง ขึ้นไปช่วยพญาสังขะ พญาวิเศษภักดี พระสุรินทร์ คิดราชการคิดพันกันอยู่ เจ้าพญาโคราชก็สันทัดทางฝ่ายเมืองเขมรป่าดง พญาไกรสงครามซึ่งเป็นอริกับเจ้าพญาโคราช เจ้าป่าสักฆ่าเสียแล้ว จึ่งทรงจัดทัพให้พญาราชสุภาวดี เป็นแม่ทัพใหญ่สำเร็จราชการทางเมืองลาว เมืองเขมรฝ่ายตะวันออก ขึ้นไปกระทำทางเมืองสุวรรณภูมิทางหนึ่ง เจ้าพญาโคราชกับพญารามกำแหง พระมหาสงคราม ยกออกไปคุมทัพเมืองสุรินทร์ เมืองสังขะ ทัพหนึ่ง ให้พญาจันตบูน พญาราชนิกุล พญารองเมืองทัพหนึ่ง ยกขึ้นไปกระทำทางเมืองเขมรป่าดง ไปบรรจบพญาราชสุภาวดี ระดมตีเมืองป่าสักให้สำเร็จโดยเร็ว แล้วให้ขึ้นไปบรรจบทัพหลวง ณ เมืองเวียงจันทร์ กำหนดเจ้าพญาโคราชจะได้ยกขึ้นไป ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ๆ ๑ ค ๆ กำหนดทัพหลวงจะได้กราบถวายบังคมลาเสด็จจากเมืองโคราชแต่ ณ วันเดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ๆ ๑ ค ๆ หนังสือมา ณ วันอังคาร เดือน ๖ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุนนพศก[๑]

---

[๑] ปีกุนนพศก จ.ศ. ๑๑๘๙ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๐

จดหมายเหตุ ร. ๓ เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๑๘๙

หนังสือท่านเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีผู้ใหญ่ ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยา มาถึง องเดโบ เสนาบดีกรุงเวียดนาม

ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยา มีพระราชโองการมานพระราชบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า อยู่ ณ วันเดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ปีจออัฐศก เจ้าเมืองเวียงจันทร์ เจ้าเมืองป่าสักคิดการขบถต่อแผ่นดิน ยกไพร่พลลงมาส่อลวงหัวเมืองรายทางว่าจะลงไปช่วยทำการฉลองพระเดชพระคุณพระบรมศพสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยา เจ้าเมืองกรมการทั้งปวงไม่มีความสงสัย หัวเมืองทั้งปวงตามระยะทางก็จ่ายเสบียงอาหารให้ไพร่พลเมืองเวียงจันทร์ เมืองป่าสัก กินตามเคยมาแต่ก่อน เจ้าเมืองเวียงจันทร์ เจ้าเมืองป่าสัก เห็นว่าเจ้าเมืองกรมการไม่รู้ตัว ได้ท่วงทีกวาดเอาครอบครัวหัวเมืองลาวเล็กน้อยตามรายทางไป และเมืองขุขันนั้นเจ้าเมืองกับหลวงยกกระบัตรผู้น้องวิวาทรบพุ่งกัน เจ้าพระยานครราชสีมา พระยาปลัด กรมการผู้ใหญ่ยกไพร่พลไประงับห้ามปรามจัดแจงเมืองขุขันหาได้อยู่กับบ้านเมืองไม่ เจ้าเมืองเวียงจันทร์ยกลงมาล้อมเมืองนครราชสีมา กวาดเอาครอบครัวออกจากบ้านเรือน ฝ่ายเจ้าเมืองป่าสักก็ยกกองทัพมาตั้งอยู่เมือง

ศีรษะเกษ กวาดเอาครอบครัวหัวเมืองฝ่ายตะวันออกไป สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงทราบว่า เจ้าเมืองเวียงจันทร์ เจ้าเมืองป่าสักคิดการใหญ่เป็นขบถต่อแผ่นดิน จึงโปรดให้ต้นเกล้า ฯ พระราชวังบวร ฯ เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปปราบปรามเจ้าเมืองเวียงจันทร์ เจ้าเมืองป่าสัก พร้อมไปด้วยนายทัพนายกองทแกล้วทหารรี้พลเป็นอันมาก ขึ้นไปทรงจัดแจงกองทัพหัวเมืองไทยฝ่ายเหนือฝ่ายตะวันตกตะวันออกและหัวเมืองลาวพุงดำ ให้ยกกองทัพแยกขึ้นไป ๔ ทางจะตีทัพเจ้าเมืองเวียงจันทร์ ให้พระยาราชสุภาวดี พระยาราชนกุลยกขึ้นไปตีเมืองป่าสักทางหนึ่ง กองทัพหลวงพระราชวังบวร ฯ เสด็จยกขึ้นไปเมืองนครราชสีมายังหาทันถึงไม่ เจ้าพระยานครราชสีมาอยู่ ณ เมืองขุขันธ์รู้ความว่าเจ้าเมืองเวียงจันทร์ยกมาล้อมเมืองนครราชสีมากวาดเอาครอบครัวไป เจ้าพระยานครราชสีมายกออกจากเมืองขุขันธ์ จึงให้พระยาปลัดเมืองนครราชสีมาเป็นแม่ทัพหน้ารีบยกมาก่อน พระยาปลัดยกมาถึงเมืองนครราชสีมากันครอบครัวไว้ได้ เจ้าเมืองเวียงจันทร์จัดกองทัพให้สุทธิสารผู้บุตรยกออกตีพระยาปลัดกับพวกครัว พระยาปลัดกับไพร่พวกครัวต่อสู้รบพุ่ง สุทธิสารแตกหนีไป เจ้าเมืองเวียงจันทร์รู้ข่าวกองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยายกขึ้นไปมาก เจ้าเมืองเวียงจันทร์พาไพร่พลถอยหนีขึ้นไปตั้งค่ายมั่นที่หนองบัวลำภูในแดนเมืองเวียงจันทร์แห่งหนึ่ง ที่ซอกเขาช่องแคบทางจะข้ามไปเมืองเวียงจันทร์แห่งหนึ่ง ให้อุปราชราชวงศ์เมืองเวียงจันทร์เป็นแม่ทัพคุมไพร่

ลาวรักษาค่าย ๒๐,๐๐๐ เศษ คอยจะสู้รบกองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ครั้นถึงเกล้า ฯ พระราชวังบวร ฯ เสด็จขึ้นไปถึงเมืองนครราชสีมาแล้วทรงจัดให้เจ้ากรมหมื่นนเรศโยธีเป็นแม่ทัพหน้าคุมนายทัพนายกองรี้พลยกขึ้นไปทางบ้านสามหมอทางจะไปเมืองเวียงจันทร์ กองทัพหลวงก็เสด็จยกหนุนตามขึ้นไป ฝ่ายเจ้าเมืองหลวงพระบางและหัวเมืองลาวพุงดำ ๑๓ หัวเมือง ยกรี้พลกองทัพขึ้นไปช่วยตีเมืองเวียงจันทร์เป็นหลายทาง พอทันกองทัพเจ้ากรมหมื่นนเรศโยธีแม่ทัพหน้าที่ค่ายซึ่งลาวตั้งรักษาอยู่ที่หนองบัวลำภู ที่ด่านช่องแคบบ้านข้าวสาร กองทัพเจ้ากรมหมื่นนเรศโยธี กองทัพหัวเมืองลาวพุงดำยกเข้าระดมตีค่ายลาวแตกยับเยินไปทั้ง ๒ ค่าย อุปราชราชวงศ์พาไพร่พลหนีไปจากค่ายหนองบัวลำภู ค่ายด่านข้าวสารสิ้น ไพร่พลซึ่งแตกหนีไปหาเข้าบ้านเมืองไม่ ไพร่พลในเมืองเวียงจันทร์ก็แตกตื่นหนีออกจากเมืองกระจัดกระจายไป เจ้าเมืองเวียงจันทร์พาครอบครัวอพยพทิ้งบ้านเมืองเสีย ลงเรือหนีล่องลงไปตามลำน้ำของ แต่ ณ วันเดือน ๖ แรม ๒ ค่ำ กองทัพหลวงพระราชวังบวร ฯ เสด็จขึ้นไปตั้งอยู่ ณ เมืองเวียงจันทร์ ไพร่พลเมืองแจ้งความว่า เจ้าเมืองเวียงจันทร์หนีไปขึ้นท่าศรีดาไปอยู่เมืองมหาไชยกองแก้ว จึงโปรดให้กองทัพหัวเมืองลาวพุงดำยกไปติดตามเจ้าเมืองเวียงจันทร์ไป แต่ครอบครัวหัวเมืองลาวทั้งปวงซึ่งเจ้าเมืองเวียงจันทร์กวาดไปนั้น โปรดให้กลับคืนมาอยู่

บ้านเมืองตามภูมิลำเนาเดิม เมืองเวียงจันทร์และหัวเมืองลาวทั้งปวงก็เรียบร้อยเป็นปรกติแล้ว ทัพหลวงพระราชวังบวร ฯ ก็จะเสด็จกลับลงมา ณ กรุงพระมหานครศรีอยุธยาในเดือน ๘ ปีกุนนพศก และทางเมืองป่าสักนั้นเจ้าเมืองป่าสักรู้ข่าวกองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยายกขึ้นไป เจ้าเมืองป่าสักถอยจากเมืองศรีษะเกษขึ้นไปตั้งค่ายใหญ่อยู่ ณ แดนเมืองอุบล ให้เจ้าปานเจ้าสุวรรณน้องเจ้าเมืองป่าสักคุมกองทัพ ๑๕,๐๐๐ เศษมาตั้งค่ายรับอยู่แดนเมืองยโสธร พระยาราชสุภาวดีแม่ทัพไทยให้กองทัพหน้ายกขึ้นไปตีค่ายเจ้าสุวรรณ เจ้าปานน้องเจ้าเมืองป่าสัก กองทัพเจ้าสุวรรณ เจ้าปานก็แตกหนีไปสิ้น พระยาราชสุภาวดียกกองทัพขึ้นไปจะตีค่ายเจ้าเมืองป่าสัก ณ เมืองอุบล เจ้าเมืองป่าสักรู้ข่าวว่ากองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยาตีค่ายหน้าได้แล้ว เห็นจะต้านทานสู้รบไม่ได้ เจ้าเมืองป่าสักยกหนีไปจากเมืองอุบล กองทัพพระยาราชสุภาวดียกตามติดพันไป ฝ่ายเจ้าเมืองอุบลราชธานีกับไพร่พลเข้าช่วยกองทัพพระยาราชสุภาวดีไล่ฆ่าฟันไพร่พลในกองทัพเจ้าเมืองป่าสักแตกกระจัดกระจาย เจ้าเมืองป่าสักจะเข้าเมืองหาได้ไม่ หนีข้ามแม่น้ำของไปฟากตะวันออก กองทัพยกก้าวสกัดไปเป็นหลายทาง จับได้เจ้าเมืองป่าสัก อุปราชกับญาติพี่น้องบุตรภรรยาพวกพ้องเจ้าเมืองป่าสักสิ้น และครอบครัวหัวเมืองทั้งปวงซึ่งเจ้าเมืองป่าสักกวาดไปได้บ้างนั้น พระยาราชสุภาวดีแม่ทัพจัดแจงเมืองป่าสักและครอบครัวให้

กลับคืนไปอยู่บ้านเมืองตามเดิม เมืองป่าสัก หัวเมืองลาวทั้งปวงก็เรียบร้อยเป็นปรกติอยู่แล้ว และเจ้าเมืองเวียงจันทร์ เจ้าเมืองป่าสักคิดอ่านการขบถครั้งนี้มีไพร่พลทั้ง ๒ เมืองประมาณ๔๐,๐๐๐—๕๐,๐๐๐ เท่านั้น เมืองเวียงจันทร์ เมืองป่าสักเป็นเมืองน้อยขึ้นกับกรุงพระมหานครศรีอยุธยา พึ่งพระเดชเดชานุภาพพระบรมโพธิสมภาร ได้อยู่เย็นเป็นสุขสืบเชื้อวงศ์ต่อมา สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระมหากรุณา โปรดปรานทรงสังเคราะห์ทะนุบำรุงชุบเลี้ยงประกอบไปด้วยเกียรติยศเป็นอันมาก เจ้าเมืองเวียงจันทร์ เจ้าเมืองป่าสักหามีความกตัญญูคิดถึงพระเดชพระคุณที่ชุบเลี้ยงไม่ กลับคิดทรยศฮึกหาญมักใหญ่ใฝ่สูงหมายแต่ได้ถ่ายเดียว ครั้นกองทัพกรุงพระมหานครศรีอยุธยายกขึ้นไป เจ้าเมืองเวียงจันทร์สู้รบต้านทานมิได้ก็ทิ้งสมบัติพัสถานบ้านเมืองเสียหลบหนีไป เจ้าเมืองเวียงจันทร์เป็นคนอันธพาลคิดการไม่ชอบคนเดียว จึ่งพาให้ไพร่บ้านพลเมืองพลอยได้ความเดือดร้อนหาผลประโยชน์มิได้ และกรุงพระมหานครศรีอยุธยากับกรุงเวียดนามเป็นทางพระราชไมตรี มีการศึกสงครามสุขทุกข์ประการใดก็เคยบอกกล่าวถึงกันทุกครั้ง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจึ่งโปรดให้บอกข้อความออกมาให้สมเด็จพระเจ้ากรุงเวียดนามทราบ ซึ่งเจ้าเมืองเวียงจันทร์เป็นขบถต่อแผ่นดินแล้วหนีไปจากบ้านเมือง ถ้าเกล้า ฯ พระราชวังบวร ฯ ทรงจัดแจงกองทัพหัวเมืองลาวพุงดำให้ยกไปติดตามนั้น เจ้าเมืองเวียงจันทร์จะคอยสู้รบอยู่ที่เมืองมหาไชยกองแก้วหรือ ๆ จะ

หนี้ต่อไปเข้าแดนฮ่อแดนต่าแดนกรุงเวียตนาม และบ้านเมืองใดยังหาได้แจ้งความมาไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ฯ ให้มีตราขึ้นไปยังกองทัพหลวงพระราชวังบวร ฯ ให้กองทัพเร่งรีบติดตามจับเอาตัวเจ้าเมืองเวียงจันทร์ให้จงได้ ถ้าแม้นเจ้าเมืองเวียงจันทร์จะหลบหนีเข้าไปแอบแฝงในเขตแดนกรุงเวียตนาม ก็ให้ห้ามปรามกองทัพรอไว้ อย่าเพ่อล่วงเกินเข้าไปก่อน ด้วยกรุงเวียตนามกับกรุงพระมหานครศรีอยุธยาเป็นทางพระราชไมตรีและไมตรีอันสนิทเสมอต้นเสมอปลายมาช้านาน หามีความรังเกียจสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ ถึงว่าแม่ทัพนายกองไพร่พลทั้งปวงจะโกรธแค้นเจ้าเมืองเวียงจันทร์สักเท่าใด ก็ต้องเห็นแก่ทางพระราชไมตรีทั้ง ๒ กรุงใหญ่ให้หยุดยั้งกองทัพไว้ก่อน ให้แม่ทัพมีหนังสือบอกส่งต่อไปตามหัวเมืองรายทางให้ถึงกรุงเวียตนาม สมเด็จพระเจ้ากรุงเวียตนามทราบความแล้วจะมาเห็นอะไรกับเจ้าเมืองเวียงจันทร์คนสิ้นคิดหาความสัตย์กตัญญูมิได้ ให้แม่ทัพนายกองรอฟังหนังสือรับสั่งสมเด็จพระเจ้ากรุงเวียตนามแล้วให้บอกข้อความลงไป ณ กรุง ฯ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็จะแต่งทูตมีพระราชสาส์นออกมายังกรุงเวียตนาม ถ้าองเลโบแจ้งความในหนังสือนี้แล้วให้องเลโบเห็นกับทางพระราชไมตรีและไมตรี นำข้อความขึ้นกราบทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงเวียตนามให้ทราบ

หนังสือมา ณ วันเสาร์เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ ปีกุนนพศก[๑].

---

๑ ปีกุนนพศก จ.ศ. ๑๑๘៩ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๗๐

ใบบอกเมืองนครราชสีมา
เรื่องขอให้ตั้งพระภักดีนุชิตเป็นยกกระบัตร

คัดจากกระดาษเพลา รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๑๘๖ เลขที่ ๖๒

หนังสือเจ้าพระยากำแหงสงครามรามภักดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ เจ้าพญานครราชสีมา ฉวยพรมายังเจ้าคุณพระยาศรีพิพัฒน์ ด้วยข้าพเจ้าทุกวันนี้ชราภาพ จะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณไป มีแต่จะทรุดโทรมถอยกำลังลงไปทุกวัน ราชการก็มีมาก มีแต่บุตรจะได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณและเจ้าคุณไปเบื้องหน้า ที่ยกกระบัตรว่างอยู่ พระภักดีนุชิตบุตรข้าพเจ้า เจ้าคุณเห็นควรพอจะเป็นที่ยกกระบัตรได้ ก็ให้เจ้าคุณโปรดจัดแจงมาไว้จะได้เป็นข้าใต้เท้าเจ้าคุณต่อไป ถ้าเห็นจะเป็นไม่ได้แล้วแต่เจ้าคุณจะโปรด ข้าพเจ้าฉวยพรมาได้ทราบ ณ วันพุธเดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ มีมะเมีย ฉอศก ฯ

ตรารูปช้างน้อยประจำผนึก

ใบบอกเจ้าพระยานครราชสีมา เรื่องบัญชีกองทัพเมืองนครราชสีมา ยกไปเมืองพระตะบอง คัดจากสมุดไทยดำเส้นดินสอขาว จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๓๔

วันศุกร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีชวดโทศก เจ้าพระยานครราชสีมา กรมการบอกหนังสือให้ขุนเทพดำรวจ ถือลงมา เวรนาย

ชำนาญ ว่าพระยาปลัดกรมการ ได้จัดให้พระยกกระบัตร พระมหาดไทย หลวงพรหมตำรวจ คุมกองทัพไพร่ ๒๐๐๐ คน ปืนคาบศิลาหลวง ปืนคาบศิลาเชลยศักดิ์ ๖๘๕ บอก กระสุน ๒๔๙๑๐ กระสุนดินดำหนัก ๑๕ | ๑๐ ๑๓ ศิลาปากนก ๑๓๗๐ ปาก ไปพั้งราชการ ณ เมืองบัตบอง แต่ ณ วัน $\overset{๔}{ๆ}$ ๑๑ ค่ำ กับได้จัดให้ขุนชิตณรงค์ ไปพั้งราชการทางเมืองนครเสียมราบ ให้ขุนสงครามราวี ไปพั้งราชการทางเมืองนครพนม หลวงราชพลไปพั้งราชการเมืองป่าศักดิ์ เมืองจุขัน ไป ณ วันเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๓ ค่ำ กับบอกจำนวนเลกเมืองนครราชสีมา จำหน่ายตาย ๙๔๑ จำหน่ายเปิ้น เลกต่างเมือง ๔๖๖ รวมเปิ้น ๑๔๐๗ คงมีตัว หนี, บวช, ชรา, พิการ ๑๓๕๓ หลวงขุนหมื่นกรมการ ๒๘๓๔ ไพร่ ๘๐๘๐ เปิ้น ๑๐๙๑๔ (รวมสองจำนวน) ๑๒๒๖๗ (รวมทั้งหมด) ๑๓๖๗๔ คน

๑ วัน ๗ ๑๒ ค่ำปีชวดโทศก เจ้าพระยานครราชสีมาบอกหนังสือให้ขุนพรหมสุภา กรมการเมืองสระบุรีถือลงมาว่า

เจ้าพระยานครราชสีมา พระภักดีนุชิต บุตรหลาน พระพลกรมการนายไพร่ ๓๘๕๐, พระนรินทรบริรักษ์ พระมหาณรงค์ กองนอกนายไพร่ ๑๑๕๐ คน (รวมเปิ้น) ๕๐๐๐ คน ปืนหลัก ๔๐ บอก ปืนคาบศิลา ๑๓๑๑ บอก (รวม) ๑๓๕๑ บอก กระสุนเหล็ก ๒๐๐๐

กระสุน กระสุนดีบุก ๓๗๖๔๐ กระสุน ศิลาปากนก ๓๐๐๐ ปาก ดินดำหนัก ๑๔ / ๑๐|๑๖ ช้างศึก ๔๐ ช้าง ช้างบรรทุก ๑๕๖ ช้าง (รวม) ๑๙๖ ช้าง ม้า ๓๐ ม้า เกวียน ๑๐๐ เล่ม โคลากเกวียน ๒๐๐ ตัว ได้ยกไปจากเมืองนครราชสีมา ณ วัน ๗ ๑๒ ค่ำ
๕

เลกซึ่งยังไม่ครบตามเกณฑ์ ให้พระยาปลัด พระสัสดี กรมการ เร่งเกณฑ์เลกให้หลวงต่างใจ คุมตามไปครั้งหลัง

อยู่รักษาเมือง พระยาปลัด พระสัสดี หลวงนา หลวงสำรวจ หลวงแพ่ง ๕ คน

เรื่องตอบรับทองคำส่วยเมืองปักธงไชย

คัดจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๒

เล่มที่ ๑๗๐ สมุดไทยดำ เส้นดินสอ

สารตรา เจ้าพระยาจักรี ฯ ให้มาแก่พระยาปลัดกรมการผู้อยู่รักษาเมืองนครราชสีมา ด้วยบอกลงไปว่า หลวงปลัดกรมการเมืองปักธงไชย จัดได้ทองคำผุยส่วยจำนวนปีกุนเอกศกหนัก ๑๕| / | ลงไปส่ง ณ กรุงเทพ ฯ แล้วหลวงปลัด หลวงพิไชยจางวางแจ้งความว่า คุม

ทองลงมาถึงเมืองสระบุรี พบหมื่นจงกับไพร่ข้าส่วยทอง ๔ คน ออกไปร่อนทอง ณ เมืองบางตะพาน กลับเข้ามา หมื่นจงแจ้งความกับหลวงปลัดว่า หมื่นจงร่อนได้ทองคำก้อนหนึ่งหนัก ๔|๒ ก้อนหนึ่งหนัก ๓|๓ (รวม) ๗|๓ / |๒ หลวงปลัดจึงเอาทองคำทรายหนัก ๗|๓ / |๒ แลกทองคำก้อนลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย ครั้นจะเอาตัวหมื่นจงผู้ร่อนได้ทองก้อนใหญ่ลงไป ณ กรุงเทพฯ หมื่นจงป่วยเป็นไข้ ได้ให้คนมีชื่อ ๔ คนอยู่พิทักษ์รักษาแล้วให้รับกลับขึ้นไปบ้านเมือง จึ่งนำเอาหนังสือบอกแลคำหลวงปลัดขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า หมื่นจงอยู่ ณ เมืองบั้กชงไชยมีความอุตสาหะพากเพียรออกไปร่อนทองเถิงเมืองบางตะพาน แล้วร่อนได้ทองก้อนใหญ่หาบีดบังอำพรางไว้ไม่ พบหลวงปลัดผู้นายก็เอาทองก้อนมาบอกกล่าว ทั้งนี้หมื่นจงมีความชอบหนักหนา ครั้นให้หาหมื่นจงลงไปเฝ้าทูลละออง ฯ หมื่นจงหายป่วยกลับขึ้นไปบ้านเมืองเสียหาได้ลงไปไม่ แลทองก้อนใหญ่นั้น หลวงปลัดผู้นายหมื่นจง ก็ได้คิดเอาทองคำทรายหนัก ๗|๓ / |๒ แลกเปลี่ยนเอาทองก้อนใหญ่ของหมื่นจงส่งลงไปแทนตัวไพร่เสมอ คนละ | / ๒|๒ แล้วจึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทาน เงินตรา ๑ (ชั่ง) เสื้อแพรย่น ๑ ผ้าไหมนุ่ง ๑ แพรขาวห่ม ๑ เป็นบำเหน็จรางวัลเติมให้แก่หมื่นจงอีก

ได้มอบเงินตราเสื้อผ้า ให้หลวงปลัดคุมขึ้นมา ให้พระยาปลัด กรมการ เรียกเอาเงินตรา เสื้อผ้า พระราชทานให้กับหมื่นจงให้ครบ อย่าให้เจ้าเมืองกรมการคิดหักเอาเงินซึ่งพระราชทานใช้แทนค่าทองคำทรายแลทองคำทรายกับเงินซึ่งแลกทองก้อนใหญ่ส่งลงไปนั้นเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าหมื่นจงยังไม่หายสนิทดี ก็ให้พระยาปลัดกรมการ จัดหมอแต่งกรมการพาหมอไปรักษาพยาบาลหมื่นจงให้คลายหายโดยเร็ว แลพระวงศาอัคราชเจ้าเมืองบั้กชงไชยเถิงแก่กรรมแล้ว ยังหาได้จัดแจงตั้งแต่งเจ้าเมืองไม่ ให้หลวงปลัดว่าราชการเมืองบั้กชงไชยบังคับบัญชา กิจสุขทุกข์ของราษฎร แลว่ากล่าวเรียกส่วยทองไปพลางให้หลวงยกกระบัตร หลวงพิไชย กรมการ ขุนหมื่น ไพร่ ข้าส่วยทอง ฟังบังคับบัญชา หลวงปลัด ผู้ว่าราชการเมืองแต่ซึ่งชอบด้วยราชการ ตามฤชาคลองประเพณีบ้าน ประเพณีเมืองสืบมาแต่ก่อน อย่าให้มีความรังเกียจถือเปรียบแก่งแย่งกันให้เสียราชการไปแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ถ้าเถิงเทศกาลร่อนทอง ก็ให้หลวงปลัด ผู้ว่าราชการจัดแจงให้หลวงขุนหมื่นคุมไพร่ออกร่อนทองแต่ต้นฤดู ให้ได้เนื้อทองก้อนใหญ่แลทองทรายส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวาย ให้ครบจำนวนเสมอทุกปี ถ้าผู้ใดร่อนได้ทองก้อนใหญ่ก็ให้พาตัวลงไป ณ กรุงเทพ ฯ จะได้พระราชทานเงินตราเสื้อผ้าให้กับผู้ร่อนได้ทองก้อนใหญ่ตามสมควร แลทองคำจำนวนปีกุนเอกศกซึ่งส่งลงไปนั้น ได้ให้เจ้า

พนักงานชั่งรับไว้ ได้ทองก้อนร่อน ก้อน ๑ หนัก ๔| / ๑|๑ ได้ทองเมือง บางตะพาน ก้อน ๑ หนัก ๓|๒ / ๖|๓ (รวม) ๗|๓ / ๗| ได้ทองทรายร่อน ได้ทองห้วยโกโละหนัก ๗| / ๑|๑ , ๓ เข้ากัน ๑๙|๓ / |๒ , ๒ รับไว้แล้ว ทองขาดไม่ครบตามบอก | / ๑|๑ , ๖ อนึ่งหลวงปลัดกรมการขอรับพระราชทานกระดาษเงินทองสีต่างกัน ชาด แป้งหอม น้ำมันหอม ขึ้นไปบวงสรวงเทพารักษ์ ณ บ่อร่อนทอง ได้ให้เจ้าพนักงาน จัดกระดาษเงิน ๒๐ กระดาษทอง ๒๐ (รวม) ๔๐ แผ่น จัดสีต่างกันสิ่งละ ๑๐ แผ่น จัดชาด ๒ ห่อ จัดน้ำมันขวด ๑ แป้งหอม ๑๐๐ เม็ด ให้หลวงปลัดคุมขึ้นมาด้วยแล้ว สารตรามา ณ วัน ๒ ๑๔ ๘ ค่ำ ปีชวดโทศก

ร่างตรานี้ ท่านเจ้ากรมมหาดไทยฝ่ายเหนือ ท่านปลายเชือกดูแลแล้ว ณ วัน ๑๔ ๗ ค่ำเพลาเช้า เจ้าคุณพระยาราชสุภาวดีว่าราชการอยู่ ณ จวน ได้เอาร่างตรานี้อ่านกราบเรียนจนสิ้นข้อความ แล้วสั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด เมื่อสั่งนั้น ขุนอมรินทร์ ขุนพรหม นั่งอยู่ด้วย

เบิกถามขึ้นไปแต่กรุง ฯ หลวงปลัด ขุนหมื่น ๑๘ บืนคาบศิลา ๒ บอกชื่อกะทะเหล็กมีหู ๒ ใบ

๒๘

คำให้การเรื่องทำตะกรุดเสกน้ำมนต์ให้ราษฎรนิยม

คัดจากจดหมายเหตุ ร. ๓ จ.ศ. ๑๒๐๒ เลขที่ ๑

วัน ๒ ๒ฯ ๔ ค่ำ ปีชวดโทศก ท่านพระมหาดไทย ท่านหลวงกำแหง ท่านพระสุริยา ท่านพระธานี ท่านหลวงสำรวจ ท่านหลวงวัง ท่านหลวงแพงนั่งพร้อมกัน ณ ศาลากลาง ได้ทำกระทู้ถามนายกอร ด้วยผู้มีชื่อลงไปกราบเรียนแด่ ฯ พณ ฯ ณเมืองสวายจิตว่าตัวขึ้นมาแต่กรุงเทพมหานคร ตัวขึ้นมาถึงเมืองนครราชสีมา พักอาศัยอยู่ตามสุมทุมป่าและวัดวาอารามแล้ว ตัวตั้งตัวว่าเป็นผู้วิเศษรู้ในไตรเพทเชี่ยวชาญในห้องพระไตรลักษณญาณ จนว่าราษฎรชาวบ้านนิยมยินดีพากันไปขอน้ำมนต์บ้างขอตะกรุดพิสมรก็มีบ้าง ตัวก็ทำน้ำมนต์และตะกรุดพิสมรให้แก่ราษฎรชายหญิง ๆ ก็พากันติดตามขอตะกรุดพิสมรน้ำมนต์ ทั้งสมณชีพราหมณ์ก็พากันหลุ่มหลงเลื่องลือปีติยินดี ให้ช้างให้ม้าโภชนาอาหารคบแต่งไปสู่มาหาทั่วทุกบ้านทุกตำบล และตัวถือว่าตัวเป็นผู้วิเศษดังนี้ ให้ราษฎรชายหญิงสมณชีพราหมณ์ลุ่มหลงติดตามเป็นสานุศิษย์เป็นหลายคน ฯ พณ ฯจึ่งโปรดเกล้า ฯ ผมให้ ท่านหลวงกำแหง ท่านหลวงนรา ท่านพระสคร ขึ้นมาเอาตัวลงไปไถ่ถามเอาความจริง ครั้นท่านหลวงกำแหง หลวงนรา พระสคร จะเอาตัวลงไปหา ฯ พณ ฯ

ตัวขัดแข็งไม่ไปนั้น ตัวคิดล่อหลวงสมณชีพราหมณ์ราษฎรชายหญิง ให้ตุ้มหลง ขอน้ำมนต์ตะกรุดพิสมร ตัวคิดทำทั้งนี้จะคิดอ่านเป็นประการใด ให้ตัวให้การไปแต่ที่จริง

ในทันใดนั้น ได้ซักถามนายกอรตามกระทู้ นายกอรให้การว่า บิดาข้า ฯ ชื่อนายมี มารดาข้า ฯ ชื่ออำแดงคุ้ม บิดาข้า ฯ เป็นข้าอยู่ในทูลกระหม่อมพระองค์น้อย กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ตัวข้า ฯ เป็นทนายอยู่ในพระไกรศรี บ้านเรือนข้า ฯ อยู่ ณ บ้านชะม้าแขวงเมืองนนท์ ครั้นข้า ฯ ถึงอุปสมบท บิดามารดาข้า ฯ เอาข้า ฯ ไปบวชเป็นพระภิกษุอยู่ ณ วัดประตูโรงธรรมได้ ๓ พระพรรษาแล้วข้า ฯ กลับมาเรียนฝ่ายวิปัสสนาณวัดสมอรายประมาณ ๖ เดือน แล้ว ข้า ฯ มาจำพรรษาอยู่ ณ วัดนากพรรษาหนึ่ง แล้วข้า ฯ ไปเรียนฝ่ายวิปัสสนา ณ วัดแกตบเมืองเพชรบุรีพรรษาหนึ่ง ข้า ฯ บวชเป็นพระภิกษุได้๑๘พรรษา อยู่ณวัน ๑๑ ๗ ๘ ค่ำ ปีกุนเอกศก ข้า ฯ สึกออกมาจากพระภิกษุมาอยู่ณเรือนพระไกรศรี ๆ จึงใช้ให้ ข้า ฯ กับนายกลิ่น ถือหนังสือขึ้นมาตามลูกหนี้หลวงซึ่งหนีขึ้นมาแต่กรุงเทพ ฯ ชาย ๑ หญิง ๒ (รวม) ๓ คน ข้า ฯ กับนายกลิ่นพากันขึ้นมาหยุดอยู่ ณ วัดสูงเนินคืนหนึ่ง ข้า ฯ จึงถามผู้มีชื่อว่าพบปะ ชาย ๑ หญิง ๒ (รวม) ๓ คน พากันหนีมาข้างนี้บ้างหรือ ผู้มีชื่อบอกข้า ฯ ว่าหาพบไม่ แล้วข้า ฯ พบนายศรี นายพรหม นายศรีนายพรหมว่าจะเข้า

มาเมืองนครราชสีมา ข้าฯ ก็มาด้วยกันกับนายศรีนายพรหม ถึงบึงวัดแจงเพลากลางคืน ข้าฯ พากันอาศัยนอนอยู่ ณ ป่าคืนหนึ่ง ราษฎรชาวบ้านชาวเมืองชายหญิงพากันไปหาข้าฯ ประมาณ ๕๐ คน ผู้มีชื่อชายหญิงพากันขอตะกรุดด้วย ข้าฯ ลงตะกรุดให้ผู้มีชื่อเป็นหลายคน แล้วผู้มีชื่อจะพาเอาตัวข้าฯ เข้ามาหาท่านพระยาปลัด ข้าฯ บอกกับผู้มีชื่อว่าเป็นเพลากลางคืน ข้าฯ ยังไม่ไป ต่อขึ้นรุ่งเพลาเช้าจึงจะไป ครั้นรุ่งขึ้น...(ลบ)...ก็เอาหนังสือไปวางต่อ...(ลบ)...ท่านพระยาปลัด...(ลบ)...มาอาศัยอยู่ ณ วัดสำมะบียรถแล้วผู้มีชื่อชายหญิงชาวเมืองพากันไปดูข้าฯ เป็นอันมาก แล้วข้าฯ ไปอยู่ ณ วัดพลับคืนหนึ่ง ผู้มีชื่อเอาข้าวไปให้ข้าฯ กิน แล้วผู้มีชื่อขอน้ำมนต์ ขอตะกรุดด้วย ข้าฯ ก็ทำน้ำมนต์ทำตะกรุดให้ผู้มีชื่อเป็นหลายคน แล้วข้าฯ พากันไปอยู่ ณ วัดไกยคืนหนึ่ง ผู้มีชื่อชายหญิงชาวบ้านประมาณ ๒๐ คน ขอตะกรุดขอน้ำมนต์ด้วย ข้าฯ ก็ให้แก่ผู้มีชื่อ แล้วข้าฯ ก็พากันไปอยู่ ณ วัดพนมวัน ๒ คืน มีใจศรัทธาจึงเอาผ้าห่มทำเพดานกั้นพระพุทธบาท แล้วข้าฯ ป่าวร้องราษฎรชาวบ้านให้มาทำบุญเลี้ยงพระภิกษุสงฆ์ ราษฎรชาวบ้านก็มาทำบุญด้วยข้าฯ ผู้มีชื่อราษฎรชาวบ้านไปมาหาสู่ข้าฯ อยู่ประมาณ ๔๐ เศษ ผู้มีชื่อขอน้ำมนต์ขอตะกรุดด้วย ข้าฯ ก็ทำให้ผู้มีชื่อๆ ถามข้าฯ ว่า ข้าฯ มาธุระสิ่งไร ข้าฯ ชื่อไร ข้าฯ บอกผู้มีชื่อว่าข้าฯ เป็นข้าหลวง ขึ้นมาตามคนหลวงซึ่งหนีมาชายหญิง ๓ คน ผู้มี

ซื่อชาวบ้านได้พบปะบ้างหรือไม่ ผู้มีชื่อบอกข้า ฯ ว่าหาพบไม่ แล้วข้า ฯ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ลำแดงธรรม พระภิกษุให้ทานธรรมจบแล้ว นายมณีกับผู้มีชื่อ ๖ คนออกไปตามข้า ฯ ณ วัดพนมวัน นายมณีบอกข้า ฯ ว่า ท่านพระยาปลัดกับพระมหาดไทย ให้หาตัวข้า ฯ เข้าไป ข้า ฯ กับนายกลิ่น นายศรี นายพรหมก็เข้ามาด้วยนายมณี ๆ ขี่ม้ามาก่อน ข้า ฯ หารู้ว่า นายมณีไปแห่งใดไม่ ข้า ฯ จึงไปหาท่านพระยาปลัดผู้ว่าราชการเมือง ข้า ฯ เรียนถามท่านผู้ว่าราชการเมืองว่าให้หา ข้า ฯ มาหรือ ท่านผู้ว่าราชการเมืองบอกข้า ฯ ว่ามิได้ใช้นายมณีไปเอาตัว ข้า ฯ มาไม่ ข้า ฯ ก็ลาท่านผู้ว่าราชการเมือง มาอาศัยอยู่ ณ โบสถ์วัดกลางได้ ๒ คืน ผู้มีชื่อเอาข้าวไปส่งให้ ข้า ฯ กิน แล้วผู้มีชื่อขอตะกรุดขอน้ำมนต์ด้วย ข้า ฯ ก็ทำให้ผู้มีชื่อ ชายหญิง พระภิกษุสงฆ์ไปมาหาสู่ ข้า ฯ อยู่ประมาณ ๕๐ คน แล้ว ข้า ฯ ขอยืมม้าท่านพระยาปลัดตัวหนึ่ง กับม้านายช้างตัวหนึ่ง ขี่ออกไป ณ วัดพนมวัน แล้ว ข้า ฯ ขอยืมม้าพระวัดพนมวันตัวหนึ่ง ท่านวัดพนมวันให้ ข้า ฯ ตัวหนึ่ง ข้า ฯ จะขี่ออกไปเมืองชัยภูมิ ข้า ฯ เห็นนายชมขี่ช้างพลายจะออกไปเมืองชัยภูมิ ข้า ฯ จึงขอขี่เดินส่านขี่ช้างไปด้วยนายชม ข้า ฯ กับนายชมคนมีชื่อปลงช้างหยุดนอนอยู่กลางป่าคืนหนึ่ง รุ่งขึ้นเพลาตะวันบ่ายเถิงเมืองชัยภูมิ ก็พากันหยุดอาศัยอยู่ ณ ศาลาริมเมืองชัยภูมิคืนหนึ่ง ผู้มีชื่อชาวเมืองชัยภูมิ ๖ คน ออกมาถาม ข้า ฯ ว่า ข้า ฯ

พากันมาธุระอะไร ข้า ฯ บอกผู้มีชื่อว่า ข้า ฯ มาตามคนหลวงหนีขึ้นมาแต่กรุงเทพ ฯ ผู้มีชื่อถาม ข้า ฯ ว่ามีหนังสือมาหรือ ข้า ฯ ว่ามีหนังสือมาด้วย ผู้มีชื่อจึงคัดเอาสำเนาหนังสือ ข้า ฯ ไปบอกแก่ผู้รักษาเมืองกรมการ แล้วผู้มีชื่อมาหา ข้า ฯ อีก ๔ คน ข้า ฯ จึงถามผู้มีชื่อว่าพบปะอ้ายอ้มชื่อ ๓ คน ซึ่งหนีมาบ้างหรือ ผู้มีชื่อบอก ข้า ฯ ว่าหาเห็นไม่ แล้ว ข้า ฯ กับนายกลิ่น นายชม นายพรหม เสมียนมี นายช้าง นายเพชร นายเวียง นายพวง พากันกลับมาถึงบ้านจวน พบนายทองอิน ๆ ก็มาด้วยข้า ฯ แล้วนายชม นายเพชร พาเอาช้างพลายกลับไปบ้านนายชม ข้า ฯ กับนายกลิ่น นายพรหม เสมียนมี นายช้าง นายเวียง นายทองอิน ขี่ม้านายทองอินมาถึงบ้านหญ้าคาบ้านมะรุม ข้า ฯ จึงซื้อเชื่อม้าท่านวัดหญ้าคาตัวหนึ่งราคา ๒ ตำลึง ๒ บาท ท่านขรัววัดมะรุมให้ม้าภู่แดง ข้า ฯ ตัวหนึ่ง ข้า ฯ ก็ขี่ม้าเข้ามาถึงวัดหนองบัว ข้า ฯ จึงไปขอยืมช้างพลายสีดอของพระวัดหนองบัวขี่มาตัวหนึ่ง ข้า ฯ กับพวกก็พากันยกมาหยุดอยู่ ณ บ้านหมื่นไวย ข้า ฯ จึงเอาม้าซึ่งยืมท่านพระยาปลัดไป เข้ามาส่งท่านพระยาปลัดคืน แล้วท่านหลวงกำแหงพบ ข้า ฯ ที่เรือนท่านพระยาปลัด หลวงกำแหงบอก ข้า ฯ ว่า ฯ พณ ฯ ให้หาตัว ข้า ฯ ออกไปพยาบาล ฯ พณ ฯ ข้า ฯ ก็รับว่าจะไป แล้วหลวงสำรวจก็มา ณ เรือนท่านพระยาปลัด หลวงสำรวจว่ากับ ข้า ฯ ว่า อ้ายคนนี้หลวงสำรวจได้

ที่เมืองชัยภูมิครั้งหนึ่งแล้วทำไมจึงกลับมาอีกเล่า หลวงสำรวจจึงใช้ให้บ่าวจับเอาตัว ข้า ฯ มาจำไว้ ณ ตะรางโรงตำรวจ ซึ่ง ข้า ฯ จะได้ยกตัวว่า ข้า ฯ เป็นผู้วิเศษมีความรู้วิชาดีนั้นหามิได้ เป็นความสัจความจริง ข้า ฯ แต่เท่านี้ ถ้ามิสัจดังคำ ข้า ฯ ให้การไว้นี้ให้มีโทษจงหนัก

ใบบอกเมืองนครราชสีมา

เรื่องส่งทองคำส่วย

คัดจากกระดาษเพลา รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๓ เลขที่ ๔๕

ข้าพเจ้า พระยาสุริยเดชราชปลัด พระภักดีนุชิตกรมการ บอกปรนนิบัติมายังท่านออกพันนายเวร ขอได้นำขึ้นกราบเรียน แด่ พณ หัวเจ้าท่านฤกษุน ณ ศาลาได้ทราบ ด้วยท่านผู้รักษาเมือง ข้าพเจ้ากรมการเร่งรัดเจ้าเมืองกรมการ ....ส่วยทองให้เอาทองส่วยจำนวนปี และใช้ค้างเข้ามาชั่งจะได้ส่งลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย อยู่ ณ วันเดือนยี่ แรม ๑๓ ค่ำปีฉลูตรีนิศก พระมหาณรงค์ หลวงพิทักษ์สุวรรณ หลวงสวัสดิ์ชุมพล ขุนเทพพลภักดีกองพระมหาพิไชยคชลักษณ์ หลวงเดชคชกัณฐ์ กองนอกเอาทองคำเข้ามาแจ้งแก่ท่านผู้รักษาเมือง ข้าพเจ้ากรมการ ....ชั่งชันสูตร

ได้ทองคำจำนวนปีชวดโทศก กองพระมหาณรงค์ทองก้อน ๆ หนึ่งหนัก ๖ บาทตำลึง ก้อนหนึ่งหนักตำลึง ๓ ตำลึง ก้อนหนึ่งหนักบาท ๓ ตำลึงเฟื้อง เข้ากัน ๓ ตำลึง ๓ ตำลึงเฟื้อง ทองคำทรายหนักชั่งเฟื้อง เข้ากันทองคำหนักชั่ง ๓ ตำลึงบาท กองหลวงพิทักษ์สุวรรณส่วยเดิมทองคำหนัก ๕ ตำลึง เข้ากันชั่ง ๘ ตำลึงบาท หลวงเดชครกัณฐ์ทองคำก้อนหนึ่งหนักตำลึงบาท ทองคำทรายหนัก ๑๓ ตำลึง ๓ บาท เข้ากันทองคำหนัก ๑๕ ตำลึง กองพระมหาพิไชยครลักษณ์ทองคำหนักชั่ง ๕ ตำลึง ๘ ตำลึง เงินใช้ค่าทองเป็นเงินตรา ๑๐ ชั่ง ๗ ตำลึง ๓ บาท ท่านผู้รักษาเมืองข้าพเจ้ากรมการได้เอาทองคำและเงินตราเข้ากลักปิดตรารูปเสือประจำครั่ง มอบให้พระมหาณรงค์คุมทองกองพระมหาณรงค์ หลวงพิทักษ์สุวรรณ ขุนเทพพลภักดิ์คุมทองกับเงินค่าทองกองพระมหาพิไชยครลักษณ์ หลวงเดชครกัณฐ์คุมทองกองหลวงเดชครกัณฐ์ส่งมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แต่ทองคำเมืองปักธงไชย เมืองชัยภูมินั้น ท่านผู้รักษาเมืองข้าพเจ้ากรมการยังเร่งรัดจะส่งลงมาทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายครั้งหลัง ข้าพเจ้ากรมการบอกปรนนิบัติมาได้ทราบ ณ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้นค่ำหนึ่ง ปีฉลูนักษัตรตรีนิศก

ใบบอกเมืองนครราชสีมา

เรื่องชำระขุนหมื่นตัวเลขลูกหมู่ทำส่วยทอง กองขุนประเสริฐ มอบให้เมืองปักธงไชย

คัดจากกระดาษเพลา รัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๔ เลขที่ ๖๗

(ต้นฉบับขาด) .... เกล้าโปรดกระหม่อมขึ้นไปถึงข้าพเจ้ากรมการฉบับหนึ่งว่า หลวงปลัดคุมเอาทอง ... . ปีกุนเอกศก .... ชวดโทศก ๑๕ ตำลึง เข้ากัน ๑๕ ตำลึงสลึงเฟื้อง ๖ กล่ำ เจ้าพนักงานชาวพระคลังซึ่งรับไว้ได้ทองคำจำนวนปีกุนเอกศก สลึงเฟื้อง ๖ กล่ำ ปีชวด ๑๔ ตำลึง ๓ บาท ๒ กล่ำ เข้ากัน ๑๔ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ทองคำจำนวนปีชวดโทศกยังค้างอยู่ ๓ สลึงเฟื้อง .... ข้าพเจ้ากรมการเร่งให้หลวงปลัดกรมการคุมไพร่ออกร่อนทองแต่ต้นฤดู ให้ได้เนื้อทองจงมาก จะได้ใช้ปีชวด แลส่งปีฉลูตรีนิศกให้ครบจำนวน กับว่าขุนประเสริฐสงคราม กรมการเมืองปักธงไชย ทำหางว่าวจำนวนขุนหมื่นตัวเลขยื่นจะให้กราบทูลพระกรุณาว่า ขุนประเสริฐสงครามเป็นนายกอง .... เสมียน ๒ ทนาย ๔ สม ๒๐ เข้ากัน ๒๙ คน เข้ากัน ๔๑ คน ทำราชการอยู่เมืองปักธงไชยช้านานแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ยกเมืองปักธงไชยให้ทำส่วยทอง ข้าพเจ้าจักเอาขุนหมื่นตัวเลขหมวดขุน

ประเสริฐ ออกไว้ใช้สอยราชการ หาให้ทำส่วยทองไม่ ครั้นจะนำเอา .... กราบทูลพระกรุณา .... ฝ่ายเดียว แลเมืองปักธงไชย เมืองชัยภูมิ เมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ซึ่งโปรดให้ยกทำส่วยทองทั้งนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมไว้แต่เดิมให้ชำระเอาตัวขุนหมื่น แลเลกลูกหมู่ทำส่วยทองให้สิ้นจำนวน มิให้ผู้ใดชักถอนเบียดบังเอาเลกหัวเมือง ซึ่งทำส่วยทองไว้แต่คนหนึ่งเป็นอันขาด ข้าพเจ้า .... พระราชดำริมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าทรงทราบว่า ข้าพเจ้าชักเอาตัวขุนหมื่นเลกหมวดขุนประเสริฐไปไว้ใช้สอย .... ให้สิ้นจำนวน ข้าพเจ้าจะต้องพระราชดำริติเตียน จะทรงขัดเคืองข้าพเจ้าเป็นอันมาก ให้ข้าพเจ้ากรมการชำระเอาตัวขุนหมื่นแลตัวเลกลูกหมู่ขึ้นหมวดขุนประเสริฐ มอบให้เจ้าเมืองกรมการเมืองปักธงไชยทำส่วยทองให้สิ้นเชิง จะได้บอกทองส่วยขึ้นตามจำนวนตัวเลกคนละ ๒ สลึง ตั้งแต่ฉลูตรีนิศกสืบไปนั้น

ข้าพเจ้าได้ทราบแล้ว ข้าพเจ้าจะได้ชักเอาขุนหมื่นตัวเลกสักเมืองปักธงไชย ไว้ใช้สอยการงานนั้นหามิได้ เลกเมืองปักธงไชยแลเลกกองขุนประเสริฐนี้ เดิมบิดาข้าพเจ้าตามเสด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวพระบรมอัยกาธิราช ยกขึ้นไปตีเมืองเวียงจันทร์ บิดาข้าพเจ้าตีได้เพี้ย

• เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ในปลายสมัยกรุงธนบุรี ซึ่งได้รับพระราชทานทะนุบำรุงเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณราชสีมา) เป็นบุตรบุญธรรม

อุปราชาท้าวเพี้ยครัวชายหญิงไพร่นายพันเศษ ครั้นสำเร็จราชการเมืองเวียงจันทร์แล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานเพี้ยอุปราชา ท้าวเพี้ยครอบครัวให้บิดาข้าพเจ้าเอาไว้เมืองนครราชสีมา บิดาข้าพเจ้าจึงให้เพี้ยอุปราชาพาครอบครัวไปตั้งรักษาด่านกะโปะ โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หลวงวาสุเทพขึ้นไปสักเลกเมืองนครราชสีมา บิดาข้าพเจ้าเอาพวกเพี้ยอุปราชามาสักไว้ในบิดาข้าพเจ้า บิดาข้าพเจ้าจึงบอกลงมากราบบังคมทูลพระกรุณา ขอยกด่านกะโปะตั้งขึ้นเป็นเมืองปักธงไชย โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เพี้ยอุปราชาเป็นที่พระยาวงศาอัคราชเจ้าเมืองปักธงไชย ทำราชการขึ้นแก่เมืองนครราชสีมา ครั้นพระยาวงศาอัคราชถึงแก่กรรมแล้ว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมตั้งหลวงยกกระบัตรเป็นที่พระยาวงศาอัคราช บุตรพระยาวงศาอัคราชผู้ถึงแก่กรรมเป็นหลวงยกกระบัตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ข้าพเจ้า[๑]รักษาเมืองนครราชสีมา ขุนแพงเมืองปักธงไชยเข้ามาร้องแก่ข้าพเจ้าว่า ขุนแพงกับพระยาวงศาอัคราชหลวงปลัดกรมการหาชอบพอกันไม่ ไม่สมัครทำราชการอยู่ในเมืองปักธงไชย ข้าพเจ้าจึงหาตัวพระยาวงศาอัคราชกรมการมาว่ากล่าว พระยาวงศาอัครราชกรมการว่าขุนแพงไม่สมัครทำราชการอยู่ในเมืองปักธงไชยแล้ว ก็ให้ขุนแพงอยู่ทำราชการกับข้าพเจ้า ๆ จึงตั้งขุนแพง

---

๑ เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณราชสีมา)

เป็นหลวงเพชรสงครามคุมสมัครพรรคพวกทำราชการอยู่ ณ เมืองนครราชสีมา แต่ ณ ปีวอกฉอศก (จ.ศ. ๑๑๘๖ พ.ศ. ๒๓๖๗) อยู่ ณ ปีจอ อัฐศก (จ.ศ. ๑๑๘๘ พ.ศ. ๒๓๖๙) พระยาไกรสงครามเจ้าเมืองชุมพัน หลวงยกกระบัตรเมืองนั้น วิวาทรบพุ่งกัน โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ข้าพเจ้ายกออกไปห้ามปรามจัดแจงเมืองชุมพันอยู่ภายหลังอนุเวียงจันทร์คิดกบฏ ยกกองทัพเข้ามาถึงลำพะชี พระยาวงศาอัคราชกรมการพากันไปรับอนุเข้ามาเมืองนครราชสีมา แล้วพากองทัพลาวเวียงจันทร์ไล่กวาดครอบครัวจุดเผาบ้านเมือง พาครอบครัวยกไปเมืองเวียงจันทร์ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปถึงเมืองนครราชสีมา ข้าพเจ้ากลับมาแต่เมืองชุมพัน เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท มีพระราชบัณฑูรโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ข้าพเจ้ายกกองทัพแยกไปทางเมืองสกลนคร ข้าพเจ้ายกไปถึงเขาพันนาแดนเมืองไทรบุรี พบหลวงเพชรกับครอบครัวเมืองบัวชุมไชย แตกทัพหลวงมา ข้าพเจ้าให้กองทัพกันเอาตัวหลวงเพชรท้าวเพี้ยครอบครัวไว้ ให้กรมการคุมเอาตัวหลวงเพชรท้าวเพี้ยครอบครัวเข้ามาทางเมืองกาฬสินธุ์ ข้าพเจ้ายกกองทัพไปถึงเมือง .... พระยาวงศาอัคราชแตกกองทัพหลวง ณ ห้วยหลวง พาครอบครัวตัดดงมาพบกองทัพข้าพเจ้า ๆ ให้กันเอาตัวพระยาวงศาอัคราชกรมการครอบครัวเมืองบัวชุมไชยไว้ แล้วข้าพเจ้าไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ เมืองเวียงจันทร์ มีพระราชบัณฑูร

โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพเจ้านำเอาครอบครัวเมืองปักธงไชย มาใส่บ้านเมืองตามเดิม ครั้นมาถึงเมืองนครราชสีมา พระยาวงศาอัคราช หลวงปลัด หลวงยกกระบัตรเมืองปักธงไชย หลวงเพชรสงครามถึงแก่กรรม ข้าพเจ้าจึงให้ขุนจ่าเมืองว่าราชการเมืองปักธงไชย นายกินรีบุตรหลวงเพชรสงคราม เป็นที่หลวงประเสริฐสงคราม ณ ปีขาลโทศก (จ.ศ. ๑๑๙๒ พ.ศ. ๒๓๗๓) โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานโคหลวงให้ข้าพเจ้าขึ้นไปไว้สำหรับราชการ ณ เมืองนครราชสีมาพันตัว ข้าพเจ้าจึงให้ขุนจ่าเมืองผู้ว่าที่พระวงศาอัคราชลงมารับเอาโคหลวงต่อหลวงยกกระบัตรกรุงเก่า ได้โคแต่ ๙๘๑ ตัวขึ้นไปตั้งเลี้ยงปรนปรืออยู่ ณ เมืองปักธงไชย ณ ปีเถาะตรีนิศก (จ.ศ. ๑๑๙๓ พ.ศ. ๒๓๗๔) โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ข้าพเจ้าเป็นแม่กองสักเลกเมืองนครราชสีมา เมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ที่เป็นเลกเมืองปักธงไชยก็สักเป็นเลกเมืองปักธงไชย เลกกองหลวงประเสริฐก็สักคงเมืองนครราชสีมา ณ ปีระกานพศก (จ.ศ. ๑๑๙๙ พ.ศ.๒๓๘๐) จมื่นสรรเพชญภักดี ขึ้นไปสักเลกลูกหมู่ขึ้นเมืองนครราชสีมา เมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ที่เป็นเลกเมืองปักธงไชย ขุนจ่าเมืองผู้ว่าที่พระวงศาอัคราช นำสักเลกเมืองปักธงไชย เลกกองหลวงประเสริฐสงครามก็สักคงเมืองนครราชสีมาไว้ตามเดิม มีตราโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้ยกเมืองปักธงไชยออกเป็นส่วยร่อนทองทูลเกล้าทูล

กระหม่อมถวาย ข้าพเจ้าให้ชำระเอาโคซึ่งมอบให้เลี้ยงไว้ให้ครบจำนวน ขุนจ่าเมืองผู้ว่าที่พระวงศาอัคราช ตั้งจำหน่ายตาย หาย เป็นโค ๖๕๕ ตัว เมืองปักธงไชยได้ส่งโคให้ ๓๒๖ ตัว จึงมอบโคให้หลวงประเสริฐเลี้ยงไว้ หลวงประเสริฐถึงแก่กรรม จึงให้นายสาบุตรหลวงประเสริฐเป็นที่ขุนประเสริฐ คุมขุนหมื่นแลไพร่เลี้ยงโคอยู่ ณ บ้านตะคุ ซึ่งหลวงปลัดเมืองปักธงไชย ขุนประเสริฐทำเรื่องราวกล่าวโทษข้าพเจ้าว่า ขุนประเสริฐควบคุมขุนหมื่นแลไพร่ทำราชการอยู่เมืองปักธงไชยมาช้านาน ข้าพเจ้าชักเอาขุนหมื่นแลไพร่ไว้ใช้งานการไม่ให้ทำทองนั้น หาจริงเหมือนเรื่องราวหลวงปลัดขุนประเสริฐไม่ แต่ทะว่าขุนประเสริฐสมัครทำส่วยทองทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย ข้าพเจ้าให้ชำระตรวจโคซึ่งมอบให้ขุนประเสริฐเลี้ยง ขุนประเสริฐจำหน่าย ตาย หาย ๑๕๑ ตัว ส่งโคให้ข้าพเจ้าไม่ครบจำนวน แลเมืองปักธงไชย ขุนประเสริฐทำให้โคหลวง ตายบ้าง หายบ้าง เอาไปขายเสียบ้าง เป็นโคกองเมืองปักธงไชย ๖๕๕ ตัว กองขุนประเสริฐ ๑๕๑ ตัว เข้ากัน ๘๐๖ ตัว เจ้าคุณจะโปรดประการใด ขอบุญปัญญาเจ้าคุณเป็นที่พึ่ง โปรดขึ้นไปให้ข้าพเจ้าทราบด้วย อวยพรมาได้ทราบ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ประถมาษาฒ แรม ๑๒ ค่ำ ปีขาลนักษัตรจัตวาศก (จ.ศ. ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕) ฯ

หนังสือพระยามหาอำมาตย์
มาถึงเจ้าพระยานครราชสีมา

(คัดจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๖ ฉบับเลขที่ ๑๗ และ ๓๖ สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว)

หนังสือ พระยามหาอำมาตย์ ฯ มายังเจ้าพระยานครราชสีมา ด้วยบอกลงไปว่า ได้มีหมายประกาศเป่าร้องเจ้าเมืองกรมการ อาณาประชาราษฎรเมืองนครราชสีมา เมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ผู้ใดมีเงินแดง เงินตะกั่ว เงินหุ้ม เงินรอง ให้มาส่งกับเจ้าพระยานครราชสีมา กรมการ ๆ ชำระได้เงินทองแดงบาท ๑ ๑๔| เงินทองแดงสลึง ๑๑| ๓ เงินทองแดงเฟื้อง ๓|๑ ๑ (รวม) ๒ ๙|๑ ๑๓ กับเจ้าพระยานครราชสีมาจัดได้ช้างพลายบานสูง ๕ ศอก ๑ คืบ ๒ นิ้ว ช้าง ๑ ช้างพลายเยียวสูง ๕ ศอก ๔ นิ้ว ช้าง ๑ (รวม) ๒ ช้าง พระภักดีนุชิตจัดได้ช้างพลายสูง ๕ ศอกช้าง ๑ เข้ากัน ๓ ช้าง ให้หลวงอินทร์มนเทียรคุมเอาเงินแดงแลช้างลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายแจ้งราชการ ณ กรุงเทพ ฯ นั้น

ได้นำเอาหนังสือบอกขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาแล้ว ทรงพระกรุณาดำรัสถามถึงอาการโรคเจ้าพระยานครราชสีมา ค่อยคลายหายมากขึ้นหรือประการใด หลวงอินทม่นเทียรกราบบังคมทูลพระกรุณาว่าอาการโรคเจ้าพระยานครราชสีมาประทังอยู่ ทรงพระกรุณาดำรัสว่าถ้าเจ้าพระยานครราชสีมาลงมา ณ กรุงเทพ ฯ ได้ ก็จะโปรดเกล้า ฯ ให้หมอโรงพระโอสถรักษาให้เต็มมือ โรคเจ้าพระยานครราชสีมาจึงจะค่อยคลายหายขึ้น สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระวิตกถึงอาการโรคเจ้าพระยานครราชสีมามากอยู่ แต่ช้างพลาย ๓ ช้างซึ่งเจ้าพระยานครราชสีมาส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น โปรดเกล้า ฯ ให้กรมช้างวัดชันสูตรช้างพลายเยี่ยวสูง ๕ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว รูปเป็นกลางค่อนอยู่ข้างดี ช้างพลายบานสูง ๕ ศอก ๑ คืบ ๖ นิ้ว ช้างพลายแดมสูง ๕ ศอก ๑๑ นิ้ว ๒ ช้างรูปพรรณเป็นกลาง กรมช้างคิดราคา ๆ ช้างพลายบาน ┼(๒) ช้างพลายเยี่ยว ┼(๒) ช้างพลายแดม ๑๐┼(๑) (รวม) ๓ ช้าง เป็นเงิน ๑๐┼(๕) กรมช้างได้รับช้างเข้าผูกโรงเลี้ยงปรนปรือไว้ ณ กรุงเทพ ฯ แล้ว แต่ช้างเจ้าพระยานครราชสีมาช้างพระภักดีนุชิตที่ส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น เป็นช้างสูงใหญ่ได้ศอกได้นิ้วดีอยู่ทั้ง ๓ ช้าง พอจะขึ้นระวางผูกโรงได้ จึงมีพระราชโองการ

ดำรัสถามหลวงอินท์มนเทียรว่า ช้างรูปดีรูปงามสูง ๖ ศอก ที่เมืองนครราชสีมาเมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมาจะมีอยู่บ้างหรือไม่ หลวงอินท์มนเทียรให้กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ช้างใหญ่สูง ๖ ศอกมีอยู่บ้าง รูปไม่ดีไม่งาม หูหางก็ไม่สรรพ ถ้าจะจัดหาช้างรูปงามใหญ่ศอก นิ้ว อย่างเช่นช้างเจ้าพระยานครราชสีมาส่งลงมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ก็พอจะได้ จึงทรงพระราชดำริว่า เจ้าพระยานครราชสีมาจัดได้ช้างรูปดีรูปงาม ใหญ่ ศอก นิ้ว ทูลเกล้า ฯ ถวายครั้งนี้ จะได้หน้าตาชื่อเสียงและความชอบ จะพระราชทานเงินค่าช้างกับเจ้าพระยานครราชสีมา ๆ ก็จะมีความเสียใจ แต่เกลือกว่าเจ้าพระยานครราชสีมาจะซื้อช้างผู้ใดมาก็ไม่ทรงทราบ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระราชทานเงิน ๑๐|๕ ให้หลวงอินท์มนเทียรคุมขึ้นมา แลช้างซึ่งเจ้าพระยานครราชสีมาทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ถ้าเจ้าพระยานครราชสีมา พระภักดีนุชิต ไม่รับพระราชทานราคา ก็ให้เจ้าพระยานครราชสีมาเอาเงิน ๑๐|๕ ไปเที่ยวสืบเสาะจัดซื้อช้างรูปดีรูปงามสูง ๖ ศอกช้างหนึ่งสองช้าง ถ้าไม่ได้ช้างสูง ๖ ศอกจะได้สูงแต่ ศอก นิ้ว เท่าช้างเจ้าพระยานครราชสีมาส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายครั้งนี้ก็ตาม สุดแต่จะให้จัดหาซื้อช้างรูปดีรูปงาม สูงใหญ่ ศอก นิ้วส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายให้ได้สัก ๒ ช้าง ๓ ช้าง จะได้

เอาไว้เป็นช้างผูกโรงสำหรับพระนคร แต่ช้างซึ่งจะส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ถ้าเป็นช้างแก่ชราแล้วก็อย่าให้ส่งลงไป ณ กรุงเทพ ฯ เลย ถ้าเจ้าพระยานครราชสีมากรมการจัดซื้อช้างได้แล้ว พอจะส่งลงไปถึงกรุงเทพ ฯ ในเดือน ๑๒ เดือนอ้าย ปีมะโรงฉศกได้ ก็ให้จัดแจงแต่งกรมการเดินช้างลงไป ณ กรุงเทพ ฯ ถ้าเห็นว่าจะเดินช้างลงไปไม่ทัน จะเดินลงไปได้ต่อเดือน ๕ เดือน ๖ ปีมะเส็งสัปตศก ก็ให้เจ้าพระยานครราชสีมากรมการ แต่งกรมการเดินช้างพลายลงไปอย่าให้เป็นเหตุการณ์ได้ แล้วให้เจ้าพระยานครราชสีมากรมการบอกราคาช้างลงไปด้วย แต่กรมการซึ่งจะไปจัดซื้อช้างนั้นให้เจ้าพระยานครราชสีมากรมการกำชับกำชาว่ากล่าว ให้จัดซื้อช้างตามราคาราษฎรซื้อขายแก่กัน อย่าให้กดขี่หักถนนราคา ๆ ช้างให้ราษฎรได้ความยากแค้นเดือดร้อนต่อไปได้เป็นอันขาดทีเดียว ถ้าเจ้าพระยานครราชสีมาสืบเสาะหาช้างสำคัญได้ส่งลงไปทูลเกล้า ฯ ถวาย ก็ยิ่งจะได้ดีมีความชอบเป็นอันมาก แต่ช้างที่กรุงเทพ ฯ ทุกวันนี้ ช้างสูงใหญ่ ๖ ศอกห้ามีผูกโรงไม่ ให้เจ้าพระยานครราชสีมาจัดหาซื้อช้างสูง ๖ ศอกรูปงามดีหูหางสรรพช้างหนึ่งให้จงได้ จะได้ให้ขึ้นระวางใหญ่ผูกโรงไว้ทรงทอดพระเนตรสักช้างหนึ่ง แต่เงินแดง $\overset{๒}{\frac{๗๐}{๑๓}}$ ซึ่งส่งลงไปนั้น ได้ให้เจ้าพนักงานรับไว้แล้ว แต่เมืองนครราชสีมาเป็นเมืองใหญ่

ผู้คนมีมาก เมืองขึ้นก็มีอยู่หลายเมือง ซึ่งเจ้าพระยานครราชสีมา

๒
กรมการชำระได้เงินทองแดงส่งลงไป ๙|๑ ๑|๓ นั้น เห็นยังหาสิ้นเชิงไม่

ให้เจ้าพระยานครราชสีมากรมการชำระเอาเงินทองแดง เงินทองขาว เงินทองเหลือง เงินหุ้ม เงินรอง ซึ่งมีอยู่ในแขวงเมืองนครราชสีมา เมืองขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ส่งลงไป ณ กรุงเทพ ฯ จงเนือง ๆ ให้สิ้นเชิงตามท้องตราซึ่งโปรดขึ้นมาแต่ก่อน อย่าให้เงินทองแดง เงินทองขาว เงินหุ้ม เงินรอง หลงเหลืออยู่ในแขวงบ้านเมืองได้ หนังสือมา ณ วัน ๕ ๆ๗ ค่ำ ปีมะโรงฉศก
๑๓

ร่างตรานี้ เจ้าคุณฝ่ายเหนือทำ ได้ให้ท่านพระยาศรีสีหเทพ ท่านพระยามหาเทพ ดูแล้ว สั่งว่าให้เขียนปิดไปตามร่างนี้เถิด

๑ ๕
วัน ๆ ค่ำ ได้ส่งตราให้หลวงอินท์มนเทียรถือไป แต่เงิน ๑๐|
๘
หลวงอินท์มนเทียรรับไปจากเจ้าฟ้าอาภรณ์.

สารตราเจ้าพระยาจักรี

ตอบเรื่องส่งช้างเข้ามาถวาย ฯ

คัดจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ ฉบับเลขที่ ๒๔๗
สมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว

หนังสือเจ้าพระยาจักรี ฯ มาถึงเจ้าพระยานครราชสีมา ด้วยบอกลงไปว่า เจ้าพระยานครราชสีมา พระภักดีนุชิต จัดได้ช้างพลายบาน พลายเยี่ยว พลายแดม ๓ ช้าง ให้หลวงอินท์มนเทียรคุมลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายแต่ก่อน โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินค่าช้าง พลายบาน ๒ ─┼─ ค่าช้างพลายเยี่ยว ๒ ─┼─ ค่าช้างพลายแดม ๑๐ ─┼─ • (รวม) ๑๐ ─┼─ ๕ ให้หลวงอินท์มนเทียรขึ้นไปให้กับเจ้าพระยานครราชสีมา กรมการ ๆ กราบถวายบังคมรับพระราชทานเงินไว้ จัดแจงแต่งหลวงขุนหมื่นกรมการเที่ยวซื้อช้าง ณ แขวงเมืองนครราชสีมา แลเมืองลาวตะวันออกหามีช้างรูปดี รูปงาม สูงใหญ่ศอกนิ้วไม่ เจ้าพระยานครราชสีมาจัดช้างพลายอุเทน สูง ๖ ศอกช้างหนึ่ง จัดช้างพลายสาร สูง ๕ ศอก ๑ คืบ ๖ นิ้ว ช้างหนึ่ง (รวม) ๒ ช้าง กับเงินค่าช้างพลายบาน พลายเยี่ยว

พลายแลม ๑๐ ๕ ให้พระภักดีนุชิตคุมลงไปทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ได้นำเอาหนังสือบอกกราบทูลพระกรุณาแล้ว ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งเจ้าพระยานครราชสีมาจัดได้ช้างพลายอุเทน ช้างพลายสาร ลงไปทูลเกล้า ฯ ถวาย นั้นชอบด้วยราชการอยู่แล้ว จึงโปรดเกล้า ฯ ให้กรมช้างวัดชันสูตร ช้างพลายอุเทนสูง ๖ ศอก ช้างพลายสารสูง ๕ ศอก ๑ คืบ ๘ นิ้ว ทรงทอดพระเนตรช้างพลายอุเทนรูปงาม พลายสารรูปเป็นกลาง ได้ให้กรมช้างเอาช้างพลายอุเทน ช้างพลายสาร ขึ้นระวางผูกโรงไว้สำหรับพระมหานคร กับได้ให้เจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติรับเอาเงินค่าช้าง ๑๐ ๕ ไว้ได้ครบตามบอกแล้ว หนังสือมา ณ วัน ๖ ๗ฯ ๕ ค่ำ ปีมะเส็งสัปตศก

ร่างตรานี้ เรียนเจ้าคุณราชสุภาวดีฝ่ายเหนือ เมื่อวัน ๗ฯ ๓ ค่ำ แล้ว สั่งว่าให้มีไปตามร่างนี้เถิด

วัน ๗ฯ ๑๓ ได้ส่งตรานี้ให้พระภักดีนุชิต ถือไป.

สารตรา
ถึงพระยาสุริยเดช พระพรหมภักดี
พระพิไชย เมืองนครราชสีมา
เรื่องนำตั้งอากรสุรา

คัดจากสมุดไทยดำ ร. ๓ จ.ศ. ๑๒๐๗ เลขที่ ๒๗๗

สารตรา เจ้าพระยาจักรีศรีองครักษสมุหนายกอัครมหาเสนาธิบดีอภัยพิริยบรากรมพาหุ ให้มาแก่ พระยาสุริยเดชปลัด พระพรหมภักดียกกระบัตร พระพิไชยบรรพต พระเมือง แลกรมการทั้งหลาย ด้วยพระภักดีนุชิตเมืองนครราชสีมาขอแต่งให้ขุนทรงไตรภพ ทำเรื่องราวมายื่นว่า เดิมเจ้าพระยานครราชสีมาแต่งให้นายบุญคงเป็นที่ขุนอินทรอากรรับทำอากรสุราเมืองนครราชสีมา ทูลเกล้า ฯ ถวายปีละ ๓๕ เจ้าพระยานครราชสีมา ก็ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว จำนวนปีมะเส็งสัปตศกนี้ พระภักดีนุชิตเห็นว่าหนักเลงชุกชุมกว่าแต่ก่อน อากรสุรามีภาษีอยู่ พระภักดีนุชิตจะขอบวกเงินอากรทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นพระคลังมหาสมบัติอีก ๒ เข้ากัน เดิม ๓๕ บวกถวาย ๒ (รวม) ๓๗ ก่อน ถ้าแลทำอากรครบงวดครบปี มีภาษีจะบวก

ทูลเกล้า ฯ ถวายขึ้นอีก จึงเอาเรื่องราวพระภักดีนุชิตขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้า ฯ สั่งว่า ซึ่งพระภักดีนุชิตจะรับทำอากรปีละ ๓๗┼ จะขอแต่งให้ขุนทรงไตรภพเป็นตัวนายอากรแทนนั้น ก็ให้ตั้งขุนทรงไตรภพเป็นนายอากรขึ้นมาทำอากรสุราตามเรื่องราวพระภักดีนุชิตให้กราบบังคมทูลพระกรุณานั้นเถิด และเจ้าจำนวนได้เรียกเอานายประกันขุนทรงไตรภพไว้มั่นคงสมควรด้วยเงินอากรอยู่แล้ว จึงตั้งให้ขุนทรงไตรภพเป็นที่ขุนอินทรสมบัติ ขึ้นมาตั้งโรงเตาต้มสุราเมืองนครราชสีมา เตาหุงข้าวเตาหนึ่ง เตาต้มสุราเตาหนึ่ง เมืองพิมาย เตาหุงข้าวเตาหนึ่ง เตาต้มสุราเตาหนึ่ง เมืองนางรอง เตาหุงข้าวเตาหนึ่ง เตาต้มสุราเตาหนึ่ง เมืองปัก เตาหุงข้าวเตาหนึ่ง เตาต้มสุราเตาหนึ่ง จำหน่ายน้ำสุราแขวงเมืองนครราชสีมา แขวงเมืองพิมาย แขวงเมืองนางรอง แขวงเมืองปัก เมืองประเมืองสีมุม เมืองตลุง เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองพุทไธสง เมืองชัยภูมิ จำนวนปี ๓๗┼ สืบไป และเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติ เดิม ๓๒┼ บวกถวาย ๒┼ (รวม) ๓๔┼ กรมพระราชวังบวร ๓┼ (รวม) ๓๗┼ และให้ขุนอินทรสมบัติส่งเงินอากรปีละงวด คิดแต่ณ วัน ๑ ๆ ๕

ค่ำปีมะเส็งสัปตศก ถึงงวดส่งเงิน ณ วัน ๗ ๔ ๑๕ ค่ำปีมะเส็งสัปตศกงวดหนึ่ง ส่งเงินแก่เจ้าจำนวนพระคลังมหาสมบัติ ๓๔ กรมพระราชวังบวร ๓ เข้ากัน ๓๗ จงทุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้เงินอากรขาดค้างล่วงงวดล่วงปีไปแต่จำนวนหนึ่งได้ และให้พระปลัดให้กรมการจัดแจงที่ตั้งโรงให้แก่ขุนอินทรสมบัติตามสมควร และทดน้ำเข้าไปในเมืองตามธรรมเนียมแต่ก่อน ขุนอินทรจะได้ต้มสุราทำอากรโดยสะดวก และให้ขุนอินทรสมบัติต้มสุราจำหน่ายสุรา แก่ราษฎรแต่ในจังหวัดแขวงเมืองนครราชสีมาเมืองขึ้นเมืองนครราชสีมา ๑๐ เมือง ห้ามอย่าให้ขุนอินทรสมบัติเอาน้ำสุราไปจำหน่ายล่วงแขวง และหัวเมืองอื่นนอกกว่า ๑๐ เมืองนี้เป็นอันขาดทีเดียว และให้ผู้รักษาเมืองให้กรมการ หมายห้ามแขวงนายบ้านนายอำเภอ ราษฎร ไทย จีน ลาว เขมร ญวน ฉวงฉราย และอาณาประชาราษฎร์ให้ทั่ว อย่าให้ต้มเหล้าปีตตา ทำน้ำตาลส้ม น้ำตาลกะแช่ น้ำตาลมะพร้าว น้ำข้าวหมากดองเป็นเหล้ากิน และซื้อขายแก่กันเป็นอันขาดทีเดียว และให้ขุนอินทรสอดแนมดู ถ้าผู้ใดมิฟังลอบลักต้มเหล้าปีตตาทำน้ำตาลส้ม น้ำตาลกะแช่ น้ำตาลมะพร้าว น้ำข้าวหมากดองเป็นเหล้าก็ดี และลูกค้าเอาน้ำสุราหัวเมืองอื่นล่วงเข้ามาจำหน่ายในแขวงเมืองนครราชสีมา เมืองพิมาย เมืองนางรอง เมืองปัก ก็ดี ให้ขุนอินทรจับกุมเอาตัวผู้กระทำผิดไปว่ากล่าวแก่เจ้าเมือง

กรมการ ให้บอกส่งตัวลงไปยังลูกขุนณศาลาฉบับหนึ่ง จะเอาเนื้อความกราบบังคมทูลพระกรุณา จะเอาตัวผู้กระทำผิดเป็นโทษตามโทษานุโทษ อนึ่งเงินอากรส่งปีละงวด ให้คิดแบ่งออกเป็นสามส่วน ให้ขุนอินทรสมบัติต้มน้ำสุราไว้สำหรับโรงแต่พอเงินอากรส่วนหนึ่ง ห้ามอย่าให้ขุนอินทรสมบัติและจีนผู้ซื้อต้มกลั่นน้ำสุราไว้ให้เหลือกว่าจำนวนเงินอากรงวดหนึ่งเป็นอันขาดทีเดียว ประการหนึ่งพรรคพวกบ่าวและทาสขุนอินทรสมบัติเกิดวิวาทแก่กันเป็นเนื้อความมโนสาเร่ ก็ให้ขุนอินทรสมบัติสมัครสมาว่ากล่าวให้สำเร็จแต่ในกันเอง ถ้าเป็นเนื้อความมหนตโทษข้อใหญ่ ก็ให้ส่งไปยังผู้รักษาเมืองกรมการพิจารณาว่ากล่าวตามพระราชกำหนดกฎหมาย ถ้าแลราษฎรฟ้องหากล่าวโทษขุนอินทรสมบัติ และสมัครพรรคพวก ก็ให้ขุนอินทรสมบัติส่งตัวผู้ต้องคดีให้ผู้รักษาเมืองกรมการพิจารณาว่ากล่าว ถ้าคดีต้องตัวขุนอินทรก็ให้ขุนอินทรสมบัติแต่งทนายไปว่าไปแก้ต่าง อย่าให้ขัดขวางคดีราษฎรไว้ อนึ่งอย่าให้ผู้รักษาเมืองกรมการ กรมการแขวงนายบ้านนายอำเภอเกาะกุมขุนอินทรสมบัติพรรคพวกบ่าวและทาสซึ่งไปทำอากรด้วยกันนั้น กะเกณฑ์ใช้ราชการเบ็ดเสร็จซึ่งมิได้เป็นพนักงาน และเก็บเกวียนต่างช้างโคกระบือขุนอินทรไปให้ป่วยการทำอากรแต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ และให้ขุนอินทรสมบัติกำชับห้ามปรามว่ากล่าวแก่พรรคพวกบ่าวและทาส อย่าให้กระทำคุมเหงฉกชิงฉ้อตระบัดทำกรรโชกราษฎรเป็นโจรผู้ร้ายปล้นสะดมเอาพัสดุทองเงินเครื่อง

สมอัญมณีของสมณะชีพราหมณ์ อาณาประชาราษฎรไพร่บ้านพลเมือง ลูกค้าวาณิช และสูบฝิ่น กินฝิ่น ซื้อฝิ่น ขายฝิ่น ทำลายพระพุทธรูป พระสถูป พระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ พระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญวัดวาอาราม ฆ่าช้างเอางาและขนาย ฆ่าสัตว์อันมีคุณ ซื้อขายสิ่งของต้องห้าม ทำให้ผิดด้วยพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรามเก่าใหม่ แต่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ ครั้นรู้ท้องตรานี้ไซร้ ถ้ามีตรานถวายุภักษ์ตราหนังสือเจ้าจำนวน มาด้วยเรื่องราวจำนวนเงินต้องกันแล้ว ก็ให้พระปลัดกรมการ ถอดเอาท้องตรานี้ไว้แล้ว ให้ประทวนท้องตรานี้ให้แก่ขุนทรงไตรภพผู้เป็นที่ขุนอินทรสมบัติคนใหม่ เข้าต้มสุราจำหน่ายน้ำสุราทำอากรณวัน ๑ฯ๕ ค่ำบี่มะเส็งสัปตศกสืบไป อย่าให้เงินอากรเว้นว่างอยู่แต่วันหนึ่งได้ตามท้องตราและรับสั่งมานี้จงทุกประการ

สารตรามา ณวัน ๕ฯ๕๒ ค่ำจุลศักราช ๑๒๐๗ ปีมะเส็งสัปตศก

อนึ่งเพลาบ่าย ๔ โมง นายพิบูล นายเวรชาววังมาสั่งว่า ด้วยนายเสมรักษามหาดเล็กรับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระยาราชสุภาวดีผู้สำเร็จราชการกรมพระคลังมหาสมบัติ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า พระภักดีนุชิตทำเรื่องราวมายื่นว่าเดิมเจ้าพระยานครราชสีมา แต่งให้นายบุญคง รับทำอากรสุราบ่อนเบี้ยเมืองนครราชสีมา อากรสุราปีละ ๓๕ บ่อนเบี้ยปีละ ๑๐

(รวม) ๔๕ เจ้าพระยานครราชสีมาเถิงแก่อสัญกรรมแล้ว พระภักดีนุชิตเห็นว่าเงินอากรสุราบ่อนเบี้ยยังมีภาษี ขอบอกเงินอากรขึ้นพระคลังมหาสมบัติอีก สุรา ๒ บ่อนเบี้ย ๓ (รวม) ๕ เข้ากับเดิม บวก สุรา ๓๗ บ่อนเบี้ย ๑๓ (รวม) ๕๐ ขอแต่งให้ขุนทรงไตรภพทำอากรสุรา ขุนพินิจอักษรทำบ่อนเบี้ยแทนพระภักดีนุชิต นั้นก็ให้ตั้งไปเถิด รายหนึ่งอากรบ่อนเบี้ย ให้จีนเมืองฉะเชิงเทรา เมืองพนัสนิคม เดิมจีนเจียมทำจำนวนปีละ ๕๖ จีนเจียมเถิงแก่กรรมตายหามีนายอากรไม่ จีนลักยื่นเรื่องราวจะขอรับพระราชทานทำตามเดิมจำนวน ปีละ ๕๖ นั้นก็ให้ตั้งจีนลักเป็นที่ขุนพัฒนสมบัติรับอากรสืบไปนั้นเถิด ให้มีตราพระราชสีห์หนำตั้งไปตามอย่างธรรมเนียมตามรับสั่ง

ประวัติสังเขปเจ้าพระยานครราชสีมา
(ปิ่น ณ ราชสีมา)

เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) เป็นญาติกับพระยาพิชัยดาบหัก ในตอนต้นสมัยกรุงธนบุรี รับราชการเป็นที่ยกกระบัตร ณ เมืองพิมาย ต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนตำแหน่ง และบรรดาศักดิ์ขึ้นโดยลำดับ จนเป็นที่เจ้าพระยานครราชสีมา

เคยนำทัพนครราชสีมาสมทบทัพกรุงธนบุรี ยกไปปราบนครเวียงจันทร์ เมื่อคราวเจ้านครเวียงจันทร์ส่งกำลังล่วงล้ำเข้ามาในพระราชอาณาเขต พ.ศ. ๒๓๒๑ ครั้งนั้นเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) เป็นกองหน้า รุดเข้าตีกองทัพเพี้ยอุปราชาแห่งนครเวียงจันทร์ มีชัยชนะกวาดจับครัวชายหญิงในเขตทัพเพี้ยอุปราชาเป็นต้นได้มากกว่าพันคน เมื่อเสร็จราชการปราบนครเวียงจันทร์เรียบร้อยแล้ว กองทัพอัญเชิญพระพุทธมรกตแก้ว ซึ่งพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช อัญเชิญไปจากนครเชียงใหม่ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๙๑ นั้น กลับคืนมายังพระนครธนบุรี ใน พ.ศ. ๒๓๒๒

เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ได้รับพระราชทานเพี้ยอุปราชา ท้าวเพี้ยและครอบครัวทั้งปวงที่ตีได้นั้นทั้งหมด ท่านจึงบัญชาให้เพี้ย

• ดูจดหมายเหตุนครราชสีมา หน้า ๓๖

พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (แก้วมรกต)
กองทัพไทยอัญเชิญเสด็จกลับมาณกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๒

อุปราชาและพวกยกไปตั้งประจำอยู่ที่ด่านกะโปะ ห่างจากนครราชสีมาประมาณ ๓๐ กิโลเมตร

อนึ่ง ความปรากฏว่า ท่านผู้หญิงนครราชสีมา ถึงอนิจกรรมลงในระหว่างที่ท่านเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ยังปฏิบัติการรบอยู่ที่เวียงจันทร์ ครั้นเจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) ทำการรบกล้าแข็งมีชัยชะนะกลับมา เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาเป็นอย่างยิ่ง ดังมีหลักฐานแจ้งอยู่ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗๓ หน้า ๖๗ ว่า

เจ้าหญิงยวน หรือจวน (กนิษฐาของพระชนนีสมเด็จเจ้าฟ้าชายทัศพงศ์) พระราชทานแก่เจ้าพระยานครราชสีมาในทำนองคล้ายกับเมื่อพระราชทานเจ้าหญิงเล็กแก่พระมหาอุปราช (พัฒน) คือเจ้าพระยานครราชสีมา (ซึ่งเรียกกันในชั้นหลังว่า เจ้าคุณตามืด) ไปราชการสงครามมีความชอบอันยิ่งใหญ่ เวลานั้นประจวบด้วย เจ้าหญิงยวนทรงครรภ์แล้ว แต่ยังเพียงเริ่มต้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาพระราชทานเจ้าหญิงยวนแก่เจ้าพระยานครราชสีมา แต่ก็รับพระราชทานไปเป็นแม่เมือง มิได้ถือเป็นภริยา ครรภ์ที่ประสูติออกมาเป็นเจ้าชาย ปรากฏพระนามว่า ทองอินท์ (ซึ่งต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้เป็นเจ้าพระยานครราชสีมา สิ้นชนมายุในรัชกาล

ที่ ๓ เป็นต้นสกุล อินทโสพส มหาณรงค์ อินทรกำแหง นิลนานนท์ เนียมสุริยะ ชูกฤส อินทนุชิต คชวงศ์ ศิริพรและ เชิญธงไชย)

เมื่อกองเพี้ยอุปราชาตั้งอยู่ที่ด่านกะโปะ เป็นปึกแผ่นแน่นหนารวดเร็ว สมควรจัดตั้งเป็นเมืองหนึ่งได้ เจ้าพระยานครราชสีมา (ปิ่น) จึงกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตตั้งด่านกะโปะเป็นเมืองปักธงไชยขึ้นแก่นครราชสีมา และกราบทูลขอให้เพี้ยอุปราชาเป็นพระยาวงศาอัครราช เจ้าเมืองคนแรกของปักธงไชยด้วย

ภายหลังท่านชราภาพมากจักษุมืดมัวลง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ท่านเป็นจางวางกำกับราชการเมืองนครราชสีมาตลอดมาจนถึงอสัญกรรม คนทั้งหลายจึงเรียกท่านว่าเจ้าคุณตามืดแทนนามบรรดาศักดิ์สืบมา

บุตร นัดดา ปนัดดา ของท่าน ที่รับราชการสืบสกุลมีบรรดาศักดิ์สูงมากด้วยกัน ชั้นบุตรเช่น พระยาภักดีสงครามเจ้าเมืองนางรอง พระยานครราชสีมา (เทียง ณราชสีมา) พระยาสุริยเดชวิเศษฤทธิ (ทัศน์ รายณสุข) ชั้นนัดดาเช่น พระยาพรหมยกกระบัตร (ยิ่ง อธินันทน์) พระยาภักดีศรีขันธเสมา (ทองสุก กาญจนพิมาย) เจ้าเมืองพิมาย พระราชโยธา (ถมุด รายณสุข) พระยาสุรเดช

• สายสกุลตั้งแต่นิลนานนท์จนถึงเชิญธงไชย สืบได้ความเพิ่มเติมในภายหลัง

(น้อย รายณสุข) ชั้นปนัดดาเช่น พระพรหมยกกระบัตร (ฉิม อรินันท์) พระพรหมเสนาสัสดิ (หร่าย กาญจนพิมาย) พระศรีสรสิทธิ์ พระพิชัยบรพต พระเมือง (ฉิม) พระภักดีศรีขันธเสมา พระพิมาย (จุ้ย) พระอินทรมณเฑียรบาล พระวัง (คง) พระอินทรมณเฑียรบาล พระวัง (อิ่ม) เป็นต้น

ประวัติสังเขปเจ้าพระยานครราชสีมา
(ทองอินท์ ณราชสีมา)

เมื่อว่าตามหลักฐานที่กล่าวไว้ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๗๓ หน้า ๖๗ พึงเข้าใจว่า เจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณราชสีมา) นั้น นับเนื่องในฐานะเป็นพระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชด้วย เพราะเหตุว่า เจ้าหญิงยวน ราชธิดาพระเจ้านครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชนนีของเจ้าพระยานครราชสีมา (ทองอินท์ ณราชสีมา) รับราชการฝ่ายใน ณ ราชสำนักสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จนทรงครรภ์แล้ว สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานแก่เจ้าพระยานครราชสีมา (บุ่น) ๆ รับพระราชทานไปเป็นแม่เมือง หาได้ถือเป็นภริยาไม่ ในที่สุดเจ้าหญิงยวนประสูติโอรส คือท่านทองอินท์